

MÓDSZERTANI SZAKMAI ÖSSZEGZÉS

-szakmai ajánlások megfogalmazása-

a dokumentum az
„EFOP-5.2.2-17-2017-00037”
azonosítószámú,
**„Vallás és kultúra a családokért - Nemzetközi kutatás a vallás és nemzeti identitás
relációjának feltérképezésére, a közösség fejlesztésére”**
elnevezésű projekt keretében készült

Készítette:
dr. Suhajda Csilla Judit
2019

Kedvezményezett: Átányi Református Egyházközség - 3371 Átány, Templom út 2.
**„Vallás és kultúra a családokért - Nemzetközi kutatás a vallás és nemzeti
identitás relációjának feltérképezésére, a közösség fejlesztésére”**
EFOP-5.2.2-17-2017-00037

Tartalomjegyzék:

Vezetői összefoglaló	3
A tanulmány elkészítésének módszertana	4
A vallás és a hit szerepe a közösségi élet formálásában, fejlesztésében	5
A hitről	8
A közösségről	13
Vallás és közösség	17
Kultúra	20
Az értékek szerepe	23
A vallás és oktatás, kultúra összefüggéseinek kérdései	26
Jó gyakorlatok	33
Módszertani lehetőségek	39
Összefoglalás, felhasználási javaslatok, szakmai ajánlások	59
Irodalomjegyzék	72

Vezetői összefoglaló

Módszertani összegző tanulmánykötetünkben a projektünkben vizsgált speciális tudásanyaghoz kapcsolódó hazai jó gyakorlatok megismeréséből, elemzéséből kiindulva olyan szakmai ajánlásokat fogalmazunk meg, amelyek a közösségi fejlesztés témakörében a vallás és a kultúra témaköreit körül járva alkalmasak arra, hogy szervezeti formára való tekintet nélkül támogatást jelentsenek a különböző vallási, közösségi, kulturális szervezeteknek.

Ennek a módszertani tanulmánykötetnek az elsődleges feladata, hogy a korábban megismert, egy másik tanulmánykötetben összefoglalt jó gyakorlatokkal kapcsolatosan definiálja a teoretikus alapokat és a gyakorlati rendszereket, megalapozva ezzel a közösségfejlesztés, a vallás és a kultúra, valamint az identitás kérdéskörének komplex struktúráját. Ezen túl felhasználjuk benne a projekt egyéb tevékenységeinek releváns szakmai konklúzióit is így a tanulmányutak és műhelymunkák során szerzett tapasztalatokat és módszertani fejlesztési javaslatokat.

Projektünkben az elsődleges célok szem előtt tartása mellett foglalkoztunk a közösség és az egyén kapcsolatával, a nemzeti identitás, a nyelv és a kultúra kérdéseivel is, ezért jelen dokumentumban egy olyan átfogó, holisztikus perspektívából indulunk ki, mely mindezeket a kérdésköröket taglalja, s amelyek a közösségi fejlesztési célokat húzzák alá a különböző egyházi közösségek tekintetében.

Jelen dokumentum releváns szakmai támogatást jelent mindazoknak a szervezeteknek, amelyek a közösségfejlesztéssel, mint tevékenységgel foglalkoznak valamilyen formában, illetve céljuk, hogy a működésük során a szervezeti stratégiával összhangban innovatív módszerekkel javítsák a közösségi munka hatékonyságát, eredményességét.

A tanulmány elkészítésének módszertana

Jelen módszertani tanulmányunk azzal a céllal készült, hogy a közösségfejlesztési tevékenységekkel foglalkozó civil, egyházi szervezeteknek, vagy akár profitorientált gazdasági társaságoknak támogatást adjon a szakmai előrehaladásban. Módszertani megközelítésből kerestük a válaszokat arra, hogy milyen gyakorlatokkal, technikákkal lehetséges egy társadalmon belül létező kisebb közösség formálása annak érdekében, hogy a közösségi csoport működése hatékonyabb, sikeresebb legyen. Jó gyakorlatok tanulmányozása révén jutottunk el arra a szintre, hogy sok- sok hazai és nemzetközi tanulmány, konferencia kiadvány áttanulmányozása, valamint saját projektünk eredményeinek összegzését követően összefoglaljuk, hogy a jelenlegi Kelet- Európai társadalmakban milyen módszerekkel érdemes a közösségek felé fordulni.

A tanulmány írását megelőzően a projektben összegyűjtött publikációs, tudományos iratok áttanulmányozását követően kezdődött meg a munka, melyben több olyan szakértő is részt vállalt, akik széles szakmai tapasztalatokkal rendelkeznek a tanulmányok írásában, szerkesztésében. A projekt gazdával (különösen a projekt menedzsere és a szakmai vezetője) való folyamatos diskurzusban arra helyeződött a hangsúly, hogy a projektben a tudományos kutatással nyert eredmények, a projektben megvalósított szakmai tevékenységek módszertani alkalmazásának vizsgálata, a tevékenységek fenntartásának elemzése miként realizálódhat, így ez a témakör kap kiemelt szerepet a leíró munkában.

Az adatok, információk részletes megismerését követően a leíró jellegű tudományos munka folytatódott, a közre adott szakirodalmak továbbiakkal bővültek jelen munka megírásának eredményeképpen.

A vallás és a hit szerepe a közösségi élet formálásában, fejlesztésében

Kijelenthető, hogy a vallási értékek szerepe egyre inkább megkérdőjelezhető abban a társadalmi közegben, amelyben Európában ma, a XXI. században élünk. Mi, mint középeurópai állampolgárok vagyunk jelen a globalizált környezetben, ahol minden azonnal rendelkezésre áll, ugyanakkor az individuum értékrendje szembehalad a közösségi értékrendekkel.

Ebben az objektív közegben az egyének és a csoportok (mérettől, kulturális háttértől függetlenül) eltávolodnak egymástól, a közösséghez való tartozás, mint érték erősen megkérdőjeleződik. A technológiai fejlődés hatására, a kommunikációs csatornáink átalakulása révén, a személyes kapcsolattartási formák megváltoznak, rövidülnek, elsekélyesednek, a gyors, információra éhező egyének digitális képességeik birtokában élik a magányos térben napjaikat, ahol a média által közvetített értékek kapnak preferenciát, hiszen ezek azonnal, könnyen elérhetőek, s a fő hullám divatirányzatai ezt várják el a fiatal fogyasztóktól.

Ezzel együtt megállapítható, hogy ilyen individualista karakterrel jellemezhető társadalmi körülmények között az egyének egy jelentős részének nagy szüksége lehet a csoporthoz való tartozás valós, releváns megélésére, a közösség, mint fejlesztő, megtartó erő támogatására.

Számos szociológiai témájú kutatás a fenti állítást alátámasztó eredményt hozott, miszerint az amerikai típusú, önmagát megvalósító ember kultúrájában is igény van a szoros szociális kapcsolatokra, az erős, bizalmat és támogatást jelentő emberi viszonyokra, amelyek hosszú távon jelentenek bátorságot, rugalmas alkalmazkodást az egyéni életvitel szintjén. Az egymást önzetlen, altruista módon támogató személyek, kiscsoportok szerepe megnövekszik abban a szociológiai térben, így a vallás is, mint egy mankó kaphat szerepet.

A tradicionális értékrend hangsúlyozása, a száz, kétszáz évvel korábbi, a családi és vallási, kultúrához szorosabban ragaszkodó értékek megjelenése és megőrzése a tudományos kutatások szerint is életszerű és valós támogatást jelent az elidegenedés, az izolációs problémák elkerülésének folyamatában, illetve azok kezelésében.

Jelen projektünkben, ezekből a szempontokból és igényekből kiindulva alakítottuk ki szolgáltatásaink körét, amelyek között szerepet kaptak egyéni és csoportos fejlesztési szolgáltatások is, illetve a vallás szerepe, annak tanulmányozása, mint önállóan létező absztrakció is központi szerepkörhöz jutott. Fontosnak találjuk, hogy a projektünkben megvalósított szolgáltatásaink, eredményeink, tapasztalataink vizsgálata révén más intézményi, vallási, oktatási, hálózati szereplők is hozzájussanak azokhoz a értékes módszertani elemekhez, jó gyakorlatokhoz, amelyek a közösségi lét támogatását, fejlesztését szolgálják, s amelyekben a nemzeti identitás kérdéseire, a valláshoz való szoros kapcsolódás is releváns módon jelen van.

Szervezetünk, az Átányi református Egyházközség, 2017- ben pályázatot nyújtott be egy olyan nemzetközi kapcsolatok fejlesztésére, a hitélet fontosságának terjesztésére szóló pályázati programba, amelynek a fenti célok mellett az is elsődleges feladata volt, hogy tudományos értékű empirikus kutatásokkal, publikációk elemzésével az egyházközség szerepét erősítse. A nyertes pályázatban számos olyan tevékenység megvalósult, amelyek a vallási közösségbe tartozó egyének közötti kommunikációt, a közösség építését szolgálta, illetve támogatták azt is, hogy az Átányi Református Község pontosabban definiálja önmagát, saját céljait, megerősítve ezzel saját szervezeti kereteit, jövőbeni létezésének támogatásával. Az EFOP 5.2.2.-17, Transznacionális együttműködések (Nemzetközi kutatás a vallás és nemzeti identitás relációjának feltérképezésére, a közösség fejlesztésére) címmel ellátott projektben tanulmányutak, strukturált csoportos foglalkozások, tréningek, kerekasztal beszélgetések valósultak meg, valamint egy komoly nemzetközi mintavételes kutatás, amelynek eredményeképpen a közösségi élet és a nemzeti hovatartozás kérdéseire kapott válaszokat a projekt gazda, a közösség vezetői a hitélet összefüggésében.

Jelen összefoglaló kötet célja az, hogy a projekt prioritizált feladatainak megfelelően átfogó betekintést nyújtson azon hazai kutatási eredményekről, amelyek a fenti témában készültek, illetve felhívja az érdeklődő szakemberek és a közösség tagjainak figyelmét arra is, hogy számos könnyen olvasható publikáció is rendelkezésre áll ebben a témakörben. Mind a vallási vezetőknek, a szakembereknek (lelkészek, presbiterek) fontos arról gondolkodni, hogy a vallási élet révén milyen módon támogathatóak a közösség tagjai, különösen abban az esetben, ha nemzetközi együttműködésekről,

határon átívelő szakmai és emberi kapcsolatokról, ezek fejlesztéséről, erősítéséről van szó. Természetesen ezen felül a vallási közösséghez tartozó egyének tájékoztatása, érdeklődésük felkeltése is fontos feladat, mert élő közösséggé csakis az a közösség fejlődhet, amely képes önmaga releváns definiálására, céljainak pontos meghatározására, s fejlődési lehetőségeinek hatékony kiaknázására. Tanulmányunkban éppen ezért ezeken a fókuszpontokon keresztül segítjük a református egyházközség tagjait, vezetőit, s igyekszünk elérni azt, hogy mindezt olvasmányos formában, az érdeklődés kiszolgálásával tegyük.

A tanulmánykötet az alábbi témakörök körüljárásával igyekszik az olvasókat megragadni:

- a hit definiálása
- a közösség definiálása
- vallás és közösség
- a kultúra fogalmának meghatározása
- az értékek dimenziói
- a vallás és oktatás, kultúra összefüggéseinek kérdései
- a jó gyakorlatokra való visszautalás
- módszertani lehetőségek a közösségfejlesztésen belül
- összegző ajánlások, szakmai javaslatok

1. A hitről

A hit mindig is versenyezni fog a tudással, hiszen a hit és a tudás is, mint alternatív megismerési és megértési módok jelen az emberi tapasztalásban. Ez a vallás vonatkozásában, a legtöbb esetben azt jelenti, hogy úgy véljük, nem fér meg egymás mellett a vallásos hit és a racionális igazolás igénye, így tehát a dolgok, melyeket a vallás körébe sorolunk csak egy sajátos, rájuk jellemző, speciális megismerés mód révén foghatók fel, melynek kulcsfogalma a kinyilatkoztatás.

A vallásos jelenségek kapcsán mindig is jelen volt ez a szemléletmód, mely tagadta, vagy legalábbis megkérdőjelezhetőnek vélte a vallás tudás-típusú megközelítésének a relevanciáját, hivatkozva arra, hogy a vallás lényeg nem a tudásban, hanem egészen máshol, az ember pszichéjében található meg. Megállapítható, hogy a valláshoz kötődő tapasztalatot korábban, mint individuális tapasztalatot írta le az ide vonatkozó legtöbb szakirodalom, annak egyedi vonatkozásait kiemelve (a „misztikus”, „extrém” – mind olyan kifejezések, melyek utalnak tapasztalat bekövetkeztének rendkívüli, kivételes voltára, éppen ezért nem véletlen, hogy a néprajz, a pszichológia és természetesen a teológia vindikálta magának a jogot, hogy ezekről a kérdésekről beszéljen). (Horányi, 2002.)

A vallási tartalmak elemzése során megállapítjuk, hogy a transzcendens minden emberi közösségben azáltal válik racionálissá, felfoghatóvá, hogy rendelkezésre állnak – közösségekként különböző módon – olyan szimbolizációs eszközök, melyek révén atranszcendensről úgy gondolkodhatunk, mintha kapcsolatba kerülhetnénk vele, s erről más személyeknek is be tudunk számolni. A legtöbb vallási közösségben deklarált alapvető törekvés, hogy a közösség tagjai megtalálják, és tartósan fenntartsák azokat a deskriptív eszközöket, amelyek segítségével a transzcendensről, illetve arról, ahogyan az számukra elérhető, beszélni, gondolkodni, eszmét cserélni tudnak. Ezek az eszközök (például a szertartások) a transzcendens mutatkozás kereteit jelentik, ezek jelölik ki a vallás, a hit gyakorlati alkalmazhatóságának módszereit.(Horányi, 2002.) Mindezek az eszközök szükségesek ahhoz, hogy az egyének, csoportok a vallásról leíró jelleggel gondolkodni legyenek képesek, s az nem kizárólag egy absztrakció formájában legyen jelen a mindennapi életükben.

Minden vallásnak vannak fogalmai és ismeretei, melyek a transzcendensre vonatkoznak. Avallásosságot fontosnak tartóegyén számára ezáltal, egy olyan, számára felfogható valóság leírására van mód, melyet magára és közösségének többi tagjára nézve érvényesnek, igaznak, relevánsnak ismer el. A transzcendensről többek között eszerint azáltal tud, képes gondolkodni, beszélni, hogy meg tud nevezni emóciókat, érzéseket, helyzeteket, melyekben az, vagyis maga a transzcendens valamilyen hatással volt rá,

illetve meg tud nevezni, részese tud lenni, olyan aktivitásoknak, melyek elsődleges célja a transzcendens elérése. Az első esetben a transzcendens jelenlétét vagy beavatkozását (ezt hívtuk korábban mutatkozásnak) észleli. Az egyén oldaláról nézve ez a mutatkozás a konstatálás szintjén jelenik meg, ami egy pszichológiai fogalom alkalmazásával az észlelet címkézését jelenti, tehát az egyén látja, hallja, érzékeli azt.

Összefoglalásképpen tehát megállapítható, hogy a vallási tapasztalat nem más, mint egy érzés, egy észlelet, melyet annak átélője a transzcendens mutatkozásaként interpretál.

A második esetben a közösség oldaláról nézve, azt látjuk, hogy vannak olyan helyzetek, melyeket a közösség éppen azért tart fenn, mert ezek alkalmasnak tűnnek a transzcendens elérésére. Legtöbbször a közösségi tevékenység olyan formáit értjük alatta, mint amilyenek aliturgia elemei, a különböző szertartások. Ezek a formák nem mások, mint „emberiiparkodások a transzcendens elérésére” Ezt a tevékenységet nevezzük konstituálásnak. (Horányi, 2002).

A hit kérdéseinek, összefüggéseinek elemzése kapcsán Horányi a hit és a kommunikáció összefüggéseire is felhívja munkáiban a figyelmet. Állítása szerint az egyén elsődlegesen kommunikáció révén részesedik, vagy fér hozzá a vallássalkapcsolatos információkhoz, felkészültségekhez, gondolatokhoz, értékekhez. Azáltal, hogy az egyén közösségbe kerül másokkal, más, a vallást gyakorlókkal, tudásokat oszt meg, és maga is birtokolja (mivel részesedik abból) e megosztott tudás egy bizonyos készletét. Az egyén e felkészültsége (a rendelkezésére álló vagy -állítható tudás) mentén jellemezhető, ami elválaszthatatlan azoktól a kommunikatív helyzetektől, melyekbe, mint egyén bonyolódik, és attól a kommunikációtól, melyet e felkészültség megszerzése érdekében folytat. Éppen ezért kiemelt szereppel bír a kommunikációs képességek megértésének, fejlesztésének lehetőségeit is vizsgálni a vallási közösségekben belül.

Elmondható, hogy a vallási tapasztalatok értelmezésének és elsajátításának minden hívő ember esetében van egyvonatkoztatási kerete, keretrendszere, amelybe új élményeiket, tapasztalataikat helyezve a személyek a saját felkészültségeik birtokában képessé válnak a megértésre, azaz a vallási tartalom saját nyelvükre való lefordítására, annak befogadására. Ezáltal elmondható, hogy minden hívő egyén birtokában van egy olyan kritériumrendszernek, amelyet vallásos hitnek nevezünk. Minden valláskialakított egy tanításaira, hitelveire, dogmáira vonatkozó tudás-rendszert, mely folyamatosan változik, formálódik, s amely elsajátításán keresztül az ehhez a vallási közösséghez tartozó emberek az észlelt, saját maguk által elfogadott Istenről gondolkodhatnak, kommunikálhatnak.

Bár a gyakorlatban azt tapasztaljuk, hogy az intézmény (az egyház, a deklarált vallási közösség) szerepe csökkenőben van, mégis az intézmény a hithez kapcsolódó tudás elemeinek közvetítésében fontos szerepet tölt be, hisz alakítója és hordozója annak afelkészültségnek, az információ halmaznak, amelynek révén az egyén istentapasztalatra tehet szert. Liturgiájában, tanrendszerében olyan felkészültségek birtokába juttatja tagjait, mely segítségével az Istentapasztalat és ezen tapasztalat tudatosítása létrejöhet. (Korpics, 2009.)

Az a kérdés, hogy kit nevezünk hívőnek, mi számít vallásos életmódnak sokakat foglalkoztat. „A vallásosság, mint az Isten és az ember közötti viszony nem mérhető. Ám ugyanez a vallásosság feltételez és tartalmaz valamilyen hitet, életfilozófiát, erkölcsöt, magatartásmódot a másik emberhez való viszonyulást, élményeket és érzéseket és rendszeres gyakorlatot. Mindez társadalomtudományi eszközökkel vizsgálható.” (Korpics, 2009.)

Ennek mérésére és feltárására születtek meg elméletek, amelyek között ugyan találhatunk kivétnevelőt, de érdemes megismerni őket. A vallásosság meghatározásakor nagyon komplex és egyénenként változó fogalomról beszélünk, így nehéz megtalálni azt a közös elemet, amely minden magát hívőnek valló ember gondolkodásában és életmódjában megtalálható. „A magyar társadalmat a vallásosság típusai szerint három nagyobb csoportba szokták sorolni”. Ezek a csoportok az egyházhoz kötődőek, maguk módján vallásosak illetve a vallásnélküliek. Annak érdekében, hogy eldöntsük, hogyan sorolhatunk be valakit, vagy akár saját magunkat egy-egy ilyen csoportba pontosan, további szempontokra van szükségünk.

Külföldi kutatások továbbgondolták az egysíkú meghatározásokat, s a befolyásoló tényezők alapján egy ötdimenziós vallásmodellt állítottak fel.

Glock és Stark modellje mérföldkő volt a vallásosság szociológiai kutatásának történetében. A korábbi egydimenziós kutatásokhoz képest a vallásra, mint összetett jelenségre tekint ez a felfogás. A Glock-Stark-modell öt ilyen dimenziót határol el, a hit (ideológiai dimenzió), vallásgyakorlat (rituális dimenzió), vallási érzés, élmény (élmény és tapasztalat dimenziója), vallási ismeretek (intellektuális dimenzió), és a mindennapi élet vallásossága (következmény dimenzió) szerint. Ennek segítségével átfogóbb képet kaphatunk a vallásosság meghatározására. „A vallási mobilitás alapján négy csoportba oszthatók az emberek. Azok, akiknél megvolt a gyermek-vagy serdülőkori vallási háttér, és felnőtt korukban is vallásosak maradtak, tartoznak a vallásosan immobilak I. csoportjába.

Azok, akik esetében nem volt semmilyen vallásos háttér, vallásos miliő, s felnőttkorukra sem lettek vallásosak, ők tartoznak a vallásosan immobilak II. csoportjába.

Vallásosan „lefelé” mobilnak tekintjük azokat, akik gyermekkorukban vallásos légkörben nőttek fel, felnőttkorukra azonban a vallásos viselkedés semmilyen formáját nem mutatják.

Végül pedig vallásosan „felfelé” mobilnak tekintjük azokat, akik semmilyen vallásos szocializációban nem részesültek, felnőttkorukra mégis vallásosak lettek.”

Ezen elmélet kapcsán fontos megjegyezni, hogy a családi nevelési minták olyan erősen meghatározzák a gyermekek viselkedését és kultúráját, hogy azon külső tényezők szülői együttműködés nélkül csak alapos és rendszeres munka következtében tudnak változtatni. „A társadalmi háttér nagy részét képezik azok a szocializációs hatások, amelyeket összefoglalóan vallási háttérnek, vallási miliőnek nevezünk. Ehhez a háttérhez tartozik nyilvánvalóan tágabb értelemben a társadalom egészének, szűkebb értelemben az egyén közvetlen környezetének – az iskola, a kortárs, a szomszédsági és a családi környezetnek - vallásossága.”

Ezen tényezők közül kiemelten fontos megvizsgálni a családi, illetve az iskolai környezet együttes és külön-külön bekövetkező hatásait, mert e két szintér az, amelyek a legnagyobb változásokat gyakorolhatja a gyermek erkölcsi fejlődésére. „Egy felnövekvő generáció vallásosságára ható tényezők között a család vallási miliőjének, a szülők vallásosságának döntő szerepe van.”

A család, mint mintaadó a gyermek születésétől kezdve elsődleges szerepet tölt be, a szocializáció elsődleges közege, a legfontosabb az értelmi, szociális fejlődés kérdésének tekintetében.

A család értékeket, szokásokat fogalmaz meg és közvetít, amelyek fontos hatással vannak a személyiség fejlődésére. Ha egy családban kiemelt fontosságú a vallás, annak erkölcsi értékei szerepet játszanak a gyermek fejlődésében. Ebből adódóan fontos kitérni a vallásos nevelés eszközeire családi környezetben. Ez az a színtér, ahol a gyermek először találkozik az isten fogalmával, a valláshoz tartozó ünnepekörökkel és értékekkel. Pusztai Gabriella szerint a vallásos családi nevelés leghatásosabb részét képezik a szülők mintaadó cselekedetei.

Azok az alkalmak a legbefolyásosabbak, amikor a gyermek szüleivel istentiszteletre látogat, megtanulja az ott betartandó viselkedési formákat és szabályokat. Csanád Béla megfogalmaz egy ideális szakaszolást a gyermek számára, úgy, hogy annak alkalmazásával a legjobb hatást érhessük el a vallásos életmód kialakulásához. Kifejti, mely az az életszakasz, amikor feltétlenül be kell vezetni a gyermek életébe a vallásos nevelést. Véleménye szerint lépcsőzetesen kell építkezni ezen a gyermek számára ismeretlen területen. A vallással és Istennel való ismerkedés legoptimálisabb időpontjának a konfirmálás vagy elsőáldozás előtti hónapokat tartja. Ez az időszak a kisiskolás és kiskamasz kor közötti éveknek felel meg. Ekkor a gyermek elég érett az új fogalmak, szokások megismerésére. Előtte javasolja, hogy történjen ismerkedés a lelkésszel, a templom épületével és az Isten házában betartandó szabályokkal. Természetesen fontosnak tartja bevezetni a bibliai történetek és azok tanulságának megismerését már kisgyermekkorától. A családban történő vallásos nevelés fő módszerének tehát a fokozatosságot tartja. (Pusztai, 2010.)

Az imádság és a meditáció a vallásosság két elterjedt gyakorlata. A közvélekedés szerint az imádkozás elsősorban a nyugati egyházak, a meditáció a keleti vallások jellegzetessége. Az elmúlt évtizedekben a keleti spiritualitás azonban Európában egyre inkább tért hódít. Nagy keresztény imádkozók ismerték el, sőt építették be spirituális gyakorlataikba a meditációt. Csak néhány kiragadott példa: TomasMerton (1915–1968), Hugo MakibiEnomiyaLassalle (1898–1990) vagy a ma is Kairóban működő jezsuita Henri Boulad. Természetesen az imádság és a meditáció nagyon sok mindent jelenthet a különböző vallási tradíciókban is és az ezek valamelyikét vagy mindkettőt, egymástól függetlenül vagy kombinálva gyakorló személyek számára is.

2. A közösségről

Mivel projektünkben a közösség, mint központi fogalom van jelen, ezért mindenképpen célszerű definiálni a különböző tudományelméleti megközelítések tükrében a fogalmat. A közösség fogalmához kapcsolódóan fontos tisztázni, hogy mit értünk közösségen, illetve csoporton. A közösség és a csoport működése sok tekintetben hasonlít egymásra, de nem teljesen felcserélhető fogalmakról van szó. Diszciplináris szempontból fontos különbség, hogy a pszichológiában a csoport, a pedagógiában a közösség fogalma használatos. A csoport fejlődésére a csoportdinamikai folyamatok jellemzőek és a közösség pszichológiai fejlődését is ezek segítségével írhatjuk le. A csoport megkönnyíti a tagjai számára, hogy folyamatos interakcióban legyenek egymással, ami egy nagyobb közösségben nem lehetséges. Ilyen módon például egy város lakossága közösséget alkot, de személyes kapcsolat az összes lakos között természetesen nem jöhet létre. A lakóhelyi közösség úgy tud működni, hogy a lakosok kisebb-nagyobb csoportjai hatnak egymásra. Közvetlen interakció a csoportot alkotó egyének között valósul meg.

A közösség (csoport) mint társas közeg létfontosságú szerepet játszik az ember egész életében, mert az egyén közösség nélkül élet- és fejlődésképtelen. Ebből fakadóan „[...] minden életszakaszban szükségszerűen kapcsolódunk különböző kiscsoportokhoz. [...] Ezek a csoportok a társas hatásokon keresztül befolyásolják az egyén viselkedését, választásait, kapcsolati módjait” (SALLAI, 1996., 80. o.). Ezek a kisebb közösségek vagy csoportok (pl. család, iskolai osztály) alapvetően meghatározzák a személyiség fejlődését a szocializáció folyamán, s jelentőségük az egyéni fejlődés hatására nem vitatható.

A közösségeket csoportosíthatjuk aszerint, hogy természetes vagy mesterséges közösségről van szó. A közösség fenti definíciója alapján a természetes a történelmi formája, a mesterséges az értékszempontú formája a közösségnek. A természetes közösségeknek (pl. család, munkahelyi közösség) bárki tagja lehet az élete folyamán. A mesterséges közösségekhez (pl. civiltársadalmi szerveződések) viszont az egyén saját belátása és lehetőségei szerint csatlakozik. A család és az iskolai osztály nevezhető természetes csoportnak is, amelynek mindenki tagjává válhat (Sallai, 1996.)

Egyén és közösség viszonya nemcsak társadalmi szinten változott és változik meg, hanem az egyes ember szempontjából is átalakul élete folyamán. Az első természetes közösség, amelybe beleszületünk, a családuk, az elsődleges szocializáció színtere. A család nagyon fontos szerepet tölt be a személyiség fejlődésében, melyet az iskoláskor alatt az iskola és az iskolai osztályok is segítenek. A serdülőkortól kezdve szükségszerűen – ez a serdülő szükséglete is – csökken a családtól való függés és nő a kortárs csoportok hatása. Sok közösség (pl. az iskolai osztályok) rövidebb-hosszabb idő után átalakul, majd meg is szűnik és helyüket újabb közösségek veszik át. Ilyen közösség például a munkahelyi közösség, amely ma már gyakrabban változhat, mint korábban, vagy az egyén által alapított család. A természetes közösségeken kívül sokszor csatlakozik az ember különböző mesterséges közösségekhez is a saját döntése szerint, ezek változatossága, száma egyéni döntések függvényében alakul.

A közösségeknek mindenképpen nagy jelentőségük van az egyén szocializációjában és egész életében. A különböző közösségek sok (akár egyedi) gyakorlati jellemzővel rendelkeznek. Ezek közül több nemcsak egy adott közösségben jelenik meg, hanem általánosságban jellemzi a sikeres közösségi létet. Az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – áttekintjük a jó közösség ismérveit, illetve azokat a készségeket, melyeket a közösségi lét fejleszt vagy közösségben lehet használni. Mielőtt a közösségi tevékenységről beszélünk, ki kell emelnünk, hogy egy adott közösség nemcsak egyszerűen tagjainak és azok tulajdonságainak összessége. A tapasztalat szerint az együttességben természetes többlet rejlik az egyedüléléshez képest. Mi is ez a többlet? Például összefogással, amikor emberek egy csoportja bizonyos célokat el akar érni, nagyobb sikerrel lehet fellépni. Ha adott feladatokra vagy problémákra több ember koncentrálna, könnyebbé válik azok megoldása. Nem egyedül kell figyelni minden részfeladatra, hanem hozzáértés szerint feloszthatók a megoldandó problémák. Ezenkívül együtt könnyebb feloldani az adódó konfliktusokat. (Sallai, 1996.)

Kedvezményezett: *Átányi Református Egyházközség - 3371 Átány, Templom út 2.*
**„Vallás és kultúra a családokért - Nemzetközi kutatás a vallás és nemzeti
identitás relációjának feltérképezésére, a közösség fejlesztésére”**
EFOP-5.2.2-17-2017-00037

A közösség az emberek létezésének alapvető feltétele. Csányi Vilmos humánetológus szerint „az embernek, mint fajnak nagy evolúciós újítása a közösség kifejlődése. Nem az egyének versenye a döntő az emberi evolúcióban, hanem a közösségeké.” (Csányi 2005:5) Csányi meghatározásában „Az emberi természet számára a közösség az optimális működő tér.../.../ az ember csak közösségekben életképes.” (Csányi 2005:5)

Vercseg Ilona *Közösség és részvétel* (2011) összefoglaló munkájában megfogalmazza, hogy akkor beszélhetünk közösségfejlesztésről, ha maguk a közösség tagjai, a közösség intézményei fejlesztik önmagukat, tehát nem a közösségfejlesztő fejleszti, hanem a közösség építi önmagát. A jó fejlesztési folyamat helyi mozgalom, melyben a közösségfejlesztő munka katalizál, képessé teszi az egyént és a közösségeket a cselekvésre. A közösségfejlesztés, a közösségi fejlesztés mozgalommá szélesedett. A mozgalom állandóan változik, új együttműködések alakít ki. A fejlesztő munka végső célja, hogy mindenki tartozzon valahová, valakihez, közösségi-társadalmi beágyazottságban éljen. Cél, hogy legyen esélye/lehetősége saját életfeltételeinek javítására és pozitív változásokra irányuló közös cselekvésben való részvételre (Vercseg 2011.)

Hankiss Elemér közösségnek az olyan emberi együttélést nevezi, amelyet az alábbi tényezők tartanak össze: közösségi érdek, közös cél, közös értékrend, tudat. Egy adott emberi együttélés csoportja akkor tekinthető igazán közösségnek, ha a felsorolt tényezők közül minél több és azok minél nagyobb intenzitással vannak jelen az emberek, közösségek életében.

Hankiss Elemér a közösség két nagy típusát különítette el:

- a.) közvetlenközösség,
- b.) eszmei közösség.

Hankiss szerint azt a közösséget tekintjük a nevelés tényezőjének, keretének, mely autonóm egyének szerveződéséből jön létre, így nem elnyomja, hanem kibontakoztatja az egyéniséget, annak megismételhetetlenségét.

Az emberi élet alapja a társas valóság, a társas kapcsolatok megfelelő minősége. Mindenkit emberek, csoportok vesznek körül, életünk folyton társas mezőben zajlik. Az ebben való alkalmazkodáshoz, élethez, eligazodáshoz elengedhetetlen a közösségekben való nevelés, amely mint tanulási szintér is megjelenik. A végső cél elérése az, hogy a közösség, mint tevékenységi keret segítse az egyén fejlődését, képességeinek, készségeinek kibontását úgy, hogy azok egyéni lehetőségeinek maximumára jussanak el. A közösség mentálhigiénés értelemben a helyi társadalmat, a természetes lakóhelyi közösséget jelenti. Nélkülözi az érzelmi és mozgalmi vonatkozásokat. A szerző szerint az egyént körülvevő, ún. individuális szociális hálónak négy fajtája van.

- a.) A primer csoport - ide elsősorban a szűkebb és tágabb család, a rokonság tartozik, de ilyen csoport lehet még egyházi, falu és iskolaközösség is.
- b.) Közösségi kapuőrök - közösségi hangadók, véleménynyilvánítók, a hívőket maguk köré vonzó papok, kiváló személyiségjegyekkel rendelkező tanítók, stb. alkotják ezt a hálót.
- c.) Szomszédságicsoport: A várostervezésben, de más szakterületeken is használjuk a szomszédsági egység fogalmát („neighbourhood-unit”), amely mára a közösségfejlesztésnek is egyik alapfogalmaként jelenik meg, mert a szomszédság a helyi közösségi munka fizikai, de mint viszonyrendszer, pszichikai tere is. A szomszédságot tehát térben szemléljük, de a közelben megvalósuló együttlétként, gyakran helyi csoportként is.
- d.) Önsegítő csoportok: Ezek a kölcsönös segítségnyújtó csoportok egyrészt a fennálló segítő-ellátó szervezetek szándékolatlanul megnyilvánuló, rendeltetésellenes működéseivel szemben védelemből, másrészt pedig ellátatlan funkciók megszervezése okán keletkeztek. Valamennyi változatukban a személyes részvétel, a felelősségérzet, a kölcsönösség, az érzelmi támogatás és – mindezek alapján elmondható, hogy – a személyiség szociális tartalmú fejlődése áll a középpontban. Mozgalmi jellegük nem áll ellentmondásban azzal, hogy főképp interakciós kommunikációs közösségek laza konglomerátumaként terjednek el a társadalomban. Az önsegítő és kölcsönös segítségnyújtó közösségek sorában találjuk a stigmatizáltak és deviánsnak elkönyveltek társulásait éppúgy, mint a krónikus betegségben szenvedők szövetkezéseit, az alternatív életstílusokat követők kiscsoportjait, a társadalmi igazságtalanságok kárvallottjai közül toborzódó csoportokat, a laikus segítségnyújtók önkéntes társulásait és a reszocializáció új útjait keresőket.

Kedvezményezett: Átányi Református Egyházközség - 3371 Átány, Templom út 2.

„Vallás és kultúra a családokért - Nemzetközi kutatás a vallás és nemzeti identitás relációjának feltérképezésére, a közösség fejlesztésére”

EFOP-5.2.2-17-2017-00037

3. Vallás és közösség

A vallásosság legjellemzőbb megnyilvánulása a közösségekben a gyakori és rendszeres imádkozás. A magyar parasztság imádkozási szokásaival és imáival itt részletesen nem foglalkozunk, csupán arra utalunk, hogy a hivatalos egyház imádságai mellett a népi vallásosságban hatalmas teret kaptak a nem hivatalos, tiltott apokrif imádságok (Bálint 1937.; Erdélyi, 1976).

Az imádkozás és éneklés a hagyománytartó parasztság világában lehetett egyéni, családi és közösségi. Egyéni imádkozásra főleg este és reggel ágyban; a határban járva szobor, kereszt, kálvária-oszlop előtt; esetenként magányos munka közben és egyedül gyalogolva kerülhetett sor. Szegeden a gyalogló öregek nem akarván olvasót tartani a kezükben, ujjaik behajlításával számolták a rózsafüzér Üdvözlégeit.

Megfigyelhető, hogy a családi közös imádkozás hozzátartozott a régi katolikus parasztélet mindennapjaihoz. Reggel, délben, este együtt ült az asztalnál a család, és ilyenkor a gazda, vagy a ház urának vezetésével közösen imádkozták el az asztali áldást. Étkezés után együtt adtak hálát az ételért. Sokfelé szokásban volt, hogy este a család együtt imádkozott a gazda vezetésével. A közös ima alatt szemben álltak vagy térdeltek a szoba szentsarokként emlegetett részével, vagyis azzal a sarokkal, ahol az asztal állt, fölötte pedig a szentképek függtek. A nagy ünnepek vigíliáján, így például karácsony böjtjének estéjén együtt imádkozott és énekelt a család. (Erdélyi, 1976.)

Tulajdonképpen közösségi ájtatosságnak tekinthető a mise és a litánia is, de mi elsősorban nem ezeket a hivatalos istentiszteleti alkalmakat értjük alatta, hanem azokat az imádkozásokat és énekléseket, amelyeket a hívó közösség vagy a közösség egy csoportja pap nélkül végzett. Ilyen alkalmak voltak a búcsújárás egyes ájtatosságai, a Szent Család-járás vagy szálláskeresés és az egyes házaknál összejött asszonycsoportok rózsafüzér-mondásai, jámbor éneklései.

Ki kell emelnünk, hogy a böjtölés a közösségi ájtatosságon túl fontos része volt a népi vallásosságnak. A vallásos magyarság a szigorú böjtöket, mint a hamvazószerdát, nagypénteket és a nagyböjti tilalmakat rendre megtartotta, nagyon szigorúan vette. A pénteki böjt általános volt. A böjtölés mértéke, módja sokszor személyenként, illetve családonként változott, ebben jelentős eltérések figyelhetők meg társadalmi hovatartozás,

anyagi javakkal való rendelkezés tekintetében is. A hivatalos egyház előírásai évszázadok alatt fokozatosan enyhültek, akadtak azonban mindig olyanok, akik minden börtöt a régi szigorúsággal tartottak meg. Sokan az egyház által megköveteltnél is többet vállaltak, így pénteken kívül a hét egy másik meghatározott napján sem ettek húst. Előfordult, hogy fogadalmuk az év egy szakaszára szólt.

Érdeemes a vallási közösségeket a vallási beállítottság, orientáció szerint is tipologizálni. Eszerint meg kell különböztetni az egyházas, szektás, denominációs és kultikus beállítottságokat az egyháztól, szektától, denominációtól és kultusztól mint szervezeti típusoktól, mert többféle orientáció fordulhat elő egyazon szervezeten belül. A két meghatározó tényező a vallási beállítottság eldöntésében az, hogy a vallási szerep mennyire elválasztott, szegmentált a többi szereptől, vagy mennyire hatja át diffúz módon azokat. Egyszerűbben megfogalmazva a vallási értékek, etikai rendszer mennyire meghatározó a mindennapi életben. A kereszténység keretén belül ezt értelmezhetjük úgy is, hogy csak vasárnap délelőtt 9 és 10 között, a templomban vagyok-e vallásos, vagy ébrenléti állapotom minden pillanatát a vallásszabályozza-e. az egyén hogyan ítéli meg magát és másokat a vallásosság szempontjából: egy „tömegvallás” tagjának tartja-e magát vagy pedig „vallási virtuóznak”. A Max Weber által leírt vallási virtuóz az a személy, aki a vallási tökéletesség (bárhogy legyen is az meghatározva) felé törekszik, és nincs megelégedve a tömegek „normális” szintű vallásosságával, amely csak az üdvösséghez szükséges „minimum” 16 teljesítésére törekszik. Az így nyert kategóriákat az alábbi ábra szemlélteti.

Hangsúly	Szerep	
	Diffúz	Szegmentált
Tömegvallásosság	Egyházas	Denominációs
Vallási virtuozitás	Szektás	Kultikus

1. sz. ábra Vallási beállítódás és orientáció

Eszerint a szektás orientáltságban a vallási szerepnek át kell hatnia minden másszerepet, ennek kell meghatároznia az élet minden területét. Ugyanakkor hajlamos a vallási túlzásokra is, hisz nagy hangsúlyt fektet a vallási „virtuózításra”, nem elégszik meg a közönséges vallásossággal. Szektás Példaként a Katolikus Egyház „ötparancsát” szokták hozni, azon belül is azt, amely arra szólítja fel a hívőt, hogy évente egyszer gyónjon, és legalább a húsvéti időben áldozzon. (Török, 2003). Hangsúly Szerep Diffúz Szegmentált Tömegvallásosság egyházas denominációs Vallási virtuózítás szektás kultikus beállítottságúak lehetnek a csoport és a társadalom viszonya, illetve a csoport saját – kizárólagos – legitimációs képe alapján szektának minősülő entitások tagjai is. De az orientáció szempontjából természetesen az egyes, egyébként szektának nem gondolt entitásokon belül is lehetnek olyan egyének és csoportok, amelyek szektás beállítottságúak.

A különböző újabb vallási közösségeknek a fenti értelemben vett társadalomhoz való alapvető hozzáállása lehet együttműködő, amennyiben a társadalom különböző szervezeteivel közösen tevékenykednek valamely közérdek jobb megvalósulásában, valamilyen közösségi cél együttes elérésében. Ugyanezt a viszonyt passzívnak vagy elzárkózónak nevezhetjük, amennyiben a közösség a társadalomban félrevonultan, visszahúzódóan él, s tagjaitól elvárja, hogy ezt a különállást a társadalmi kötelezettségek többségénél vagy csak némelyikénél konkrétan meg is jelenítse: pl. iskoláztatási vagy hadkötelezettség nem teljesítése. Végül vannak vallási közösségek, amelyek a fennálló társadalom egészével szemben állva magukat mint ellen- vagy kontraszt-társadalom fogják fel. Ezek a csoportok elsősorban arra törekcsenek, hogy teljesen leképezzék az egész társadalmat, s annak minden funkcióját a maguk hitvallása szerint átalakítva valósítsák meg, szemben mindenkivel. Utóbbiak közé tartoznak azok a közösségek, melyek a fennálló hatalmi renddel szemben saját hatalmi rendet akarnak állítani. (Gasper, 1994.)

4. A kultúra

A kultúra szó eredete: a latin „agricultura” = földművelés szóból származik, s később önállósodott, vált az emberi gondolkodás fogalmi rendszerének részévé.

A kultúra fogalma a filozófia, a művelődéstörténet és általában az emberi gondolkodás egyik központi kategóriája, és mint ilyennek, rendkívül sokféle megközelítése, értelmezése létezik.

A kultúra fogalma állandóan változott az emberi gondolkodás történetében. A különböző filozófiai irányzatok, a különböző korok gondolkodói mást és mást értettek a kultúra fogalma alatt, s ma is különböző felfogások élnek egymás mellett. Azt feltétlenül elfogadhatjuk, hogy a kultúra soha nem statikus jelenség: az emberiség története során állandó változás jellemezte, az adott társadalom fejlettsége, berendezkedése, objektív valóságához való viszonya, s mindennek a folyamatos változása feltétlenül befolyásolta az emberiség mindenkori kultúráját.

A gondolkodás korábbi történetében általában elválasztották, sőt bizonyos korokban szembeállították egymással a kultúra anyagi és szellemi oldalát. Anyagi kultúraként értelmezve a termeléshez, a létfenntartáshoz és a mindennapi élethez szükséges ismereteket, szellemi kultúraként pedig minden egyebet: tudományt, művészeteket, vallást, jogrendet, stb. Bizonyos filozófiai irányzatok és gondolkodók a szellemi kultúrára a „magas kultúra” kifejezést is használták. (A marxista filozófia a kultúra e kettősségét az alap és felépítmény viszonyaként értelmezte: a társadalom alapjaként az anyagi kultúrát, a társadalmi felépítményként a szellemi kultúrát érte.)

A mindennapi élet és a gondolkodás fejlődése egyaránt háttérbe szorította a kultúra általunk fentebb vázolt értelmezését, az arról való közös gondolkodást, és napjainkban a kultúrát egységesen értelmezzük.

Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a kultúra részterületei nem választhatók el egymástól élesen, s csak az egységes értelmezésnek van létjogosultsága, értelme. Hiszen kétségkívül vannak a kultúrának különböző területei, de ezek legtöbbször nagyon szoros kölcsönhatásban vannak egymással. Elég említenünk a tudományos felfedezések termelésre gyakorolt hatását, vagy a technika fejlődésének a szórakozásra, szórakoztatásra gyakorolt eredményeit, hogy belássuk: a kultúra anyagi és szellemi oldala nem választható el egymástól. Napjainkban ezért a kultúra egységes és tág értelmezését fogadjuk el és használjuk.

*Kedvezményezett: Átányi Református Egyházközség - 3371 Átány, Templom út 2.
„Vallás és kultúra a családokért - Nemzetközi kutatás a vallás és nemzeti identitás relációjának feltérképezésére, a közösség fejlesztésére”
EFOP-5.2.2-17-2017-00037*

A tág értelmezés feltételezi, hogy nemcsak az úgynevezett magas kultúra jelenségeit tanulmányozzuk, hanem a mindennapi élet jelenségeit is. Hiszen ma már ki vonhatná kétségbe, hogy a kultúrához nemcsak a tudományos és művészeti élet, nemcsak a vallás és más „magas szellemi szférába” tartozó jelenségek tartoznak, hanem pl. az is, hogyan dolgozunk, élünk, tisztálkodunk, szeretkezünk, neveljük gyerekeinket, vagy éppen hogyan étkezünk, lakunk. (Gondoljunk pl. a pedagógiai kultúra, lakáskultúra, munkakultúra, szexuális kultúra, stb. kifejezésekre!)

A kultúrának ezt a tág és egységes értelmezését - egyebek mellett - Józsa Péter fogalmazta meg az alábbiak szerint: a kultúramindazon ismeretek, értékek, reflexek, viselkedési modellek és sémák, szokások és hiedelmek összessége, melyeket az egyén az őt felnevelő közegben, a szocializáció során részint megfigyelhető, részint észrevétlen módon elsajátít.

A kultúra fogalmaként tehát Józsa Péter szerint egy dinamikus, komplex rendszert kell feltételeznünk, elképzelnünk, amelybe az esztétikai alkotások éppúgy beletartoznak, mint akár a mindennapi viselkedés, a termelési, gazdálkodási morál, vagy épp a szerelmi kultúra. Ebben az értelemben a kultúra nemcsak a felhalmozott ismeretek, értékek összessége, hanem a viselkedési modellek, szokások és hiedelmek rendszere is, melyet az egyénnel, a társadalmat alkotó személyiséggel összefüggésben kell vizsgálnunk.

A kultúra rendszere csak akkor és annyiban nyer értelmet, ha azt az egyén a saját szocializációja során elsajátítja, magáénak tekinti, s ez részint személyisége részévé válik, részint a környezetéhez, az őt körülvevő valóságához való viszonyában realizálódik, tehát elfogadja azt, mint saját személyiségéből fakadó egységet.

A kultúra egyes területeit azonban nemcsak a fentiek szerint, hanem történelmi eredetük alapján is csoportosíthatjuk. Ennek alapján megkülönböztetünk tradicionális, autonóm és heteronóm kultúrát. Ezek részint ma is a kultúra egyes részeit képezik, részint a történelem során egymást követően alakultak ki. A kultúra fejlődésével eltérő súllyal és jelentőséggel vannak abban jelen.

A tradicionális kultúra a kultúra fogalmának legősibb, legrégebbi része. A közösségi alkotáshoz, a hagyományok megőrzéséhez kapcsolódik. A kultúra a kapitalizmus előtti időkben tulajdonképp ebből állt: a közösség által, a közösség számára létrehozott alkotásokból, melyek a közösség hagyományozó ereje által maradtak fenn.

Mai kultúránkban már csak egy meglehetősen szűk területet, a folklorisztikus, népi hagyományokat értjük alatta, melyek kétségkívül fontos részét képezik a kultúrának, de nem meghatározóak a modern társadalomban.

Az autonóm kultúra a kapitalizmus, a modernizáció időszakában alakult ki, amikor már felértékelődik az egyén, az individuum szerepe, s a közösségé némiképp háttérbe szorul. A kultúra különböző alkotásai az autonóm egyénhez kapcsolódnak. Leginkább a művészetek területén látszik ez, hiszen a művek nem a közösség által, illetve a közösség számára jönnek létre, hanem az egyén, a művész önkifejezésként, sok esetben öncélú kifejezési célzattal. A mű az alkotóhoz kötődik, az ő opusza, és szerzői jogvédelem alatt áll. Persze ez nemcsak a művészeteknél látható, gondoljunk például a tudósokra, feltalálókra, stb. ahol a személyiséghez kötődnek a kultúra értékei, az ő dicsőségét növelik, vagyonát gazdagítják, akkor is, ha természetesen a közösség használja fel a létrehozott értékeket. Hangsúlyozni kell továbbá, hogy az autonóm kultúra csakis a tradicionális kultúra alapjain jöhet létre, abban gyökerezik, s ahhoz viszonyítva létezik. (Jó példa erre Bartók és Kodály művészete, akik kézzelfoghatóan használták fel a népi kultúra értékeit autonóm művészetükben, de gondolhatunk a tradicionális népi elemeket felhasználó modern építészetre, iparművészetre, de a korábbi, tradicionális tapasztalatokat felhasználó modern gazdálkodásra is.)

A heteronóm kultúra a legújabb ebben a történelmi megközelítésben. A modernizáció, az urbanizáció során kialakult városi rétegek ugyanis már nem hozzák magukkal a tradicionális kultúrát, legfeljebb csak egyes elemeit, ugyanakkor az autonóm kultúrához csak mint befogadó, vagy felhasználó képesek kapcsolódni. A városi tömegek mindennapi életét, létfenntartását, szórakozását jelentő kultúrát nevezzük heteronóm kultúrának. Ez többféle hatást tartalmaz, és a tömegek sajátja. Jellegzetes megnyilvánulása a szórakoztató ipar. Az autonóm és a heteronóm kultúrát más megközelítésben szokás az elit és tömegkultúra megnevezéssel is illetni.

Más perspektíva szerint a kulturális evolúció eredményeként a második évezred második felében felgyorsult a természeti rendszerek viselkedésének, működésének megismerése, értelmezése, szabályokba foglalása és e szabályok hasznosítása. Ezáltal lehetővé vált az értelmező személyiségek arányának gyorsuló növekedése, a technikai civilizáció kibontakozása.

Az értelmező személyiség nemcsak az öröklött viselkedési komponenseinek és a spontán szocializációval elsajátított komponenseinek köszönhetően, vagyis nemcsak beavatkozásainak következményeit észlelve, visszacsatolva képes viselkedését, tevékenységét szabályozni, hanem ezt kiegészítve a megfogalmazott (explicit) szabályok alkalmazásával, e szabályokra, tervrajzokra visszacsatolva is irányíthatja tevékenységét. Az ilyen értelemben vett értelmező személyiség már évezredekkel ezelőtt megjelent a korabeli értelmező tudásnak megfelelő szinten, de a népességen belüli arányuk csak ezreléknyi nagyságrendű lehetett. Arányuk gyors növekedése a technikai civilizáció, a tömegessé váló iskolázás feltétele és következménye. (Az értelmező szinten belül három szempontból is célszerű különbséget tenni: a szabály absztrakciós szintje szerint nyelvi és formalizált, funkciója szerint előíró és leíró, a megismerés szempontjából pedig szabályalkalmazó és szabályalkotó szintek között.) A kulturális evolúció eredményeként a huszadik században felgyorsult a személyiség viselkedésének, majd szerveződésének és működésének megismerése, értelmezése, szabályokba foglalása és e szabályok hasznosítása. Ezáltal lehetővé válhat az önértelmező személyiségek arányának növekedése, a humán civilizáció kialakulása. Az önértelmező személyiség nemcsak a beavatkozásainak következményeit észlelve, visszacsatolva képes a viselkedését, tevékenységét szabályozni, nemcsak a környezet megfogalmazott szabályait képes hasznosítani, hanem a személyiség, saját személyisége viselkedésének, működésének feltárt, megfogalmazott szabályait is felhasználja viselkedése szabályozásában. (Nagy, 2001.)

5. Az értékek szerepe

Az értékek kettős jellegű személyiségjellemzők, hiszen az egyének tekintetében az értékkel való kapcsolat meghatározott mind a személyiségtulajdonságok által, mind a társadalmi összefüggések alapján. Az egyén tevékenységét a változó élethelyzetekben bizonyos állandóság jellemzi, s tevékenységét meghatározó célrendszerek működésében, azok között jelentős szerepet kap az értékek struktúrája. (Szilágyi, 2013.)

A tevékenység irányát, a személyiség reakció módját meghatározza azoknak az értékeknek a köre, amelyeket a személyiség elfogad és ismer. Az érték így egyszerre társadalmi meghatározottságú, másrészt személyes viszonyulása is van hozzá az egyénnek, hiszen ő maga választja ki, hogy sajátjaként mit tart fontosnak. Így az értékek társadalmi objektivitációknak tekinthetők „melyekkel az emberek viszonya fejeződik ki természeti és

társadalmi dolgokhoz, jelenségekhez, viszonyokhoz, valamint önmagunkhoz.” (Váriné, 1978.)

Kimutatható, hogy az objektív és szubjektív jelentések közötti különbség egyénenként más és más, tehát nem azonos arányban vannak jelen az egyes személyeken belül. Meghatározott az egyén ismeretszintjétől, értékelő képességétől, érzelmi viszonyulásától, különösen fontos, hogy a jelenségek, viszonyok szubjektív értelmét az érzelem döntően befolyásolja. Ha ez a különbség létezik, akkor az értékek személyes szinten vizsgálhatók. Az értékek irányulását értékorientáció szintjén vizsgáljuk. Az értékorientációk társadalmilag meghatározott irányultságot jelentenek bizonyos tevékenységek céljára és eszközeire vonatkozólag. Az értékorientációk kialakulásában a környezet által közvetített szempontoknak, illetve azok elsajátításának, minőségének jelentős szerepe van. Abban az esetben, amikor a környezet értékei az egyén által elsajátított értéké válnak a személyiség szintjén, akkor az egyéni értékorientáció elemeit hozzák létre, konstruálják meg. Megállapítható tehát, hogy az értékorientáció alapvető funkciója a magatartás szabályozásában van, éppen ezért mind kialakulásuk, mind dominanciájuk tekintetében jellemzőek a személyiségünkre. (Jadov, 1975.)

Az értékorientációk - mint a személyiség más jellemzői is, több forrásból - tudati és tapasztalati tényezőkből épülnek fel. Az érték vonatkozásában a tapasztalat azt fejezi ki, hogy a személyiségnek milyen ismeretei vannak az életben működő előnyben részesített értékekre vonatkozóan, tehát a tapasztalat a létező, őt körülvevő, jelenlévő értékeket közvetíti a személyiség számára. Az értékekhez kapcsolódó tudatos elemek a társadalmi értékekből alakulnak ki, elsősorban a környezet által közvetített elemekből állnak. Így a személyiség orientációja kettős szerkezetű: egyrészt a létező értékek megismerése révén alakul, másrészt a kívánatos értékekhez alkalmazkodva funkcionál. (Szilágyi, 2013.)

Az értékorientáció eme kettős felépítése nehezíti megismerhetőségét, mivel gyakran a kívánatos érték az, ami verbálisan megnyilvánul, tehát a személyiség a tudatos értékeket fogalmazza meg és vállalja szóban, bár a tényleges cselekvés inkább a létező értékek által irányított. (Hankiss, 1983.)

A személyiség értékorientációjának megismerése tágan értelmezve lehetőséget adna a személyiség életvezetésének és életminőségének „megjósolására”. Azonban az értékek nem állandó, hanem variabilis jellemzője a személyiségnek, hiszen kettős szerkezetükből

következően az értékek tartalma megváltoztathatja a személyiségnek az értékez való viszonyát.

Így a megismerhetőség kérdésének felvetésekor szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy jelentőssé válik az a tartalom, amelyhez a személyiség viszonyul az értékorientációs folyamatokban. S bár kétségkívül van a személyiségre vonatkozóan állandóbbnak tartható értéktartomány, fontosnak kell kezelnünk azt a jelenségekört, amelyre az érték vonatkozik. (Szilágyi, 2013.)

A személyes értékorientációk feltérképezésére szolgáló eljárások a társadalmi jelenség, a tartalom oldaláról közelítik a személyiséget, tehát egy meghatározott tevékenység vagy jelenségkörhöz kapcsolódó értéktartomány megismerésére vállalkozhatnak. A személyiség élettere és életvezetése szempontjából domináns pontok - mint például család, házasság, célok, egészség, munka stb. - különböző viszonyulási lehetőségeket nyújtanak a személyiség számára, amely a tartalomhoz kapcsolódva különféle értékstruktúrák kialakulását teszik lehetővé. Az értékorientációban mutatkozó struktúrák azonossága és különbözősége függ az egyes személyiség értékorientációiban megnyilvánuló különbözőségektől. Ebből következően egy konkrét tartalomhoz, tevékenységhez kötött értékorientációs vizsgálatból következtethetünk a személyiség általános értékbeállítódására, de feltehetően meghatározottabb összefüggéseket kapunk a konkrét tevékenységhez kötött szubjektív értékítéletekre. (Szilágyi, 2013.)

Az értékek szoros kapcsolatban vannak az attitűddel is, vagyis a személyiség beállítódásával. Az egyén attitűdje meghatározott viszonyt jelent a körülötte lévő jelenségekhez. Az értékrendszer ezzel szemben az attitűdök sokaságát, strukturáltságát jelenti. Ennek alapján az egyén teljes személyiségstruktúráját, ehhez kapcsolódó viselkedését felfoghatjuk úgy, hogy „számos összefüggő attitűdöt tartalmazó centrális értékrendszer körül szerveződik meg” (Szilágyi-Völgyesy, 1997).

Az értékeknek megismerő, érzelmi és viselkedési összetevői vannak és ezek szoros kapcsolatot, struktúrát alkotnak a személyiségen belül. Az értékorientációk és értékválasztások tudati és tapasztalati tényezőkből épülnek fel.

Az elmúlt évtizedben folyamatosan jelentek meg hazánkban a társadalmi értékválságról tudományos igényű elemzések, és jelentős az e kérdést tárgyaló sajtócikkek száma is. Szemben a szociológiai és pszichológiai szakirodalomban sokszor és sokféleképpen

*Kedvezményezett: Átányi Református Egyházközség - 3371 Átány, Templom út 2.
„Vallás és kultúra a családokért - Nemzetközi kutatás a vallás és nemzeti
identitás relációjának feltérképezésére, a közösség fejlesztésére”
EFOP-5.2.2-17-2017-00037*

alátámasztott értékviselés fogalmával, a hazai vizsgálatok a felsőoktatási intézmények körében inkább az értékcsúszás, és az érték-tisztázatlanság jeleit mutatták.

6. A vallás és oktatás, kultúra összefüggéseinek kérdései

A vallás, az oktatás és a kultúra kapcsolatának vizsgálata projektünk egyik fő célkitűzéseként fogalmazódott meg. E három terület évezredek óta kapcsolatban áll egymással, formálják egymás működését, fejlődési tendenciájuk nagy hatással vannak egymásra.

Vitathatatlan, hogy az emberi jogok alapja az emberi személy sérthetetlen méltósága, az ego joga. Ez a méltóság megelőz minden utólagos jogi döntést. Az emberi személy, az érzékelő- és cselekvőképességével, a belső életével, mely ráébreszti önmagára és a világ jelentésére, miközben felismeri a célt is, amely felé tart, ugyanakkor az arra irányuló képességével, hogy baráti, szociális köteleket kössön és fejlesszen ki embertársaival, hogy felelősséget vállaljon, vagyis meghaladja, túllépje önmagát – tehát az emberi személy nem pusztán felhasználóként van jelen a világban, hanem főszereplőként is.

Az ember, az egyéniség, azaz minden egyes ember birtokolja ezt a fent definiált méltóságot. Ebből fakadóan kijelenthetjük, hogy senkinek nincs joga megvetni vagy elpusztítani, mert az embereket soha nem szabad első- vagy másodrendűnek tekinteni. Az emberi személy méltóságát és értékét el kell ismernie minden társadalomnak. A társadalomnak az a feladata, hogy őrökön tagjai élete felett, azok boldogulását segítse elő. Azok, akik hosszú éveken át éltek olyan társadalmi rendszerben, amely kontrollálta és lehatárolta cselekvési szabadságukat, tudják, mennyire könnyörtelenek lehetnek a szabadság elleni támadások, a személyek és a gondolkodásmódjuk feletti uralomra irányuló kísérlet. Amikor félelem, erő, ideológiák vagy divatok által igyekeznek ellenőrizni az emberek életét, akkor magát az emberi személy méltóságát támadják, egy többé-kevésbé nyilvánvaló hatalom szolgálatába állított tárggyá vagy eszközzé fokozzák le. (Erdő, 2009.)

Világos, hogy azok, akik valóban szeretnek, s akiknek gondjuk van a gyermekre, felismerve benne egy egyedüli és pótolhatatlan személyt, függetlenül fizikai megjelenésétől és képességeitől: ők azok, akik a leginkább képesek betölteni a küldetést, hogy felneveljék, gondját viseljék és felnövését elősegítsék. Mindig rácsodálkozunk arra, hogy a Teremtő az élet eredetét a családon belülré helyezte, másképpen szólva: szeretetteljes kontextusba. Nagyon is jelentőségteljes, hogy Isten tervében minden egyes gyermeket elsőként olyan

személyeknek kell nevelniük, akik szeretik őt. Ez azt jelenti, hogy a természet rendje szerint a családnak – amikor azt helyesen értelmezik –,

nem pedig a közintézményeknek, az államnak, formális vagy informális hatalmaknak kellene lennie az első nevelőnek, és a családnak szabadságában kellene állnia, hogy a meggyőződésének megfelelően gyakorolja a szerepét.

„Minden családot, mint sajátos és őseredeti jogokkal rendelkező közösséget, megillet az a jog is, hogy a szülők irányítása alatt szabadon rendezze be a maga vallásos életét. A szülőket pedig megilleti a jog, hogy saját vallási meggyőződésük szerint döntsék el, milyen legyen gyermekeik vallásos nevelése. Ezért az államhatalomnak el kell ismernie, hogy a szülőknek joguk van igazi szabadsággal megválasztani az iskolákat vagy a nevelés egyéb intézményeit, s e választási szabadságuk rovására nem róhatók rájuk közvetlenül vagy közvetve igazságtalan terhek. „ (Dignitatishumanae, 5).

Megállapítható tehát, hogy a nevelésselőször is a gyermek személyének elfogadása egy családon, egy közösségen, egy megélt hagyományon belül, másképpen szólva: egy olyan életben belül, amely tanúságtétel útján kerül átadásra neki, s amely ott tükröződik abban a módban, ahogyan környezete szembenéz a mindennapi kihívásokkal. Ezt a tudomány szocializációnak nevezi.

Személynek lenni annyit jelent, mint kapcsolatban állni: a személyek nem szigetek. A személy közösségi vonása az egyik megkülönböztető jegye az emberi személy méltóságának, miként a szabadság és az értelem is. A szabadság ténylegesen megadja számára a lehetőséget, hogy megismerje az igazságot, és hogy azért szeresse a másikat, ami a másik. Az a tény, hogy nem pusztán egyesülésre képes, hanem arra is, hogy kapcsolatokat létesítsen, szeressen és hagyja magát szeretni, rámutat az emberi szabadság nagyságára, miként annak a fontosságára is, hogy az egyik ember gondját viselje a másinak, és hogy úgy tiszteljük a közösségeket – kezdve a családokon –, mint olyan helyet, ahol az emberi személy felfedezi, kicsoda ő és mit kell tennie. (Erdő, 2009.)

Felmerül a kérdés tehát, hogy ebben a kontextusban mit jelent a vallásos tapasztalás, a vallási szerepek megélése? És mi köze van a neveléshez, oktatáshoz? Mivel az emberi lelket az értelem utáni örök szomjúság jellemzi, s mivel képes megismerni a saját rendeltetését, nagy nyugtalanság és mélységes önmeghaladási vágy él benne. Az egyszerű tény, hogy objektív módon és rácsodálkozással szemléli a teremtés szépségét, arra készíti az embert,

*Kedvezményezett: Átányi Református Egyházközség - 3371 Átány, Templom út 2.
„Vallás és kultúra a családokért - Nemzetközi kutatás a vallás és nemzeti identitás relációjának feltérképezésére, a közösség fejlesztésére”
EFOP-5.2.2-17-2017-00037*

hogy felnézzen, s kérdéseket tegyen fel önmagának minden létező eredetére és rendeltetésére, valamint a saját élete értelmére vonatkozóan,

hiszen ebben az életben mindenféle döntéseket kell hoznia. Az is természetes az ember számára, hogy nem akar tévedésben, hazugságban vagy látszatok között élni, ezért fel akarja fedezni az Igazságot, s nem pusztán az Igazság egyes aspektusait. A Szépség és az Igazság utáni vágy ténylegesen arra készíti az emberi szívet, hogy kutassa a végtelent, hogy keresse Istent. (Erdő, 2009.)

Az alábbiakban néhány fontos kutatási eredményt mutatunk be az elmúlt évtized vallási-nevelési- oktatási témájú kutatások köréből, annak érdekében, hogy átfogóbb képet kaphassunk a két társadalmi funkció összekapcsolódásának gyakorlatáról.

A kilencvenes évek első felében az egyházak közéleti szerepvállalásának területei közül az oktatás volt a legelismertebb. 1991-es adatok szerint a megkérdezettek háromnegyede, az egyetemet végzetteknek pedig szinte teljes köre hallott arról, hogy 1990 előtt is működtek egyházi gimnáziumok. Ezek rendkívül magas presztízsű oktatási műhelyek voltak, a válaszadók több mint kétharmada, köztük majdnem minden egyetemet végzett, a legjobbak és a jók közé sorolta őket (Pusztai 2001). De vita folyt arról, hogy miben gyökerezik az eredményességük.

A felekezeti iskolák indítását az egyházi szervezet különböző szintjeiről, másrészt helyi, civil közösségek oldaláról kezdeményezték, de a működtetés felelősségét az egyházi fenntartónak kellett viselni. A fenntartót képviselő klerikusok viszont korábban kifejezetten távol voltak tartva mindenféle társadalom- és közösség-szervező szereptől, s nehezen tudták értelmezni, hogy az egyházi intézményeknek többféle, összeadó társadalmi, oktatáspolitikai hatásuk is lehet (Tomka 2006; Máté-Tóth 2006).

A hazai iskolaügy legnagyobb múltra visszatekintő szereplőiként az egyházak vallásos világnézetben alapuló pedagógiai koncepciók és eredményesen alkalmazott iskolai gyakorlatok kimeríthetetlen múltbeli tárházára tekinthettek vissza, azonban helyzetük a rendszerváltáskor nagy népszerűségre szert tevő, reform- és alternatív pedagógiai koncepciókra támaszkodó alapítványi szektoréhoz képest talán nehezebb volt. Ahogy a szocialista gazdasági rendszer után a szabadpiac eszméje tűnt egyszerre ellenállhatatlanul vonzó, a szocialista iskolával szemben a reformpedagógia ígérte a nagy megújulást. A

felekezeti iskolák nem látványos pedagógiai koncepciókat, hanem a fegyelmen és a kemény munkán kívül „csak” vallásos nevelést ígértek (Korzenszky 1997).

Az azonban az iskolák többségében kérdés volt, hogy ezt a vallásos többletet ki és milyen módon adja hozzá az iskolai folyamatokhoz. Az Aufbruch 2007 vizsgálat szerint a poszt szocialista országok társadalmában elterjedt nézet, hogy a nevelés azok között a tevékenységek között van, amelyekre leginkább hatást gyakorol a vallásosság. A válaszadók fele szerint a vallásos emberek jobban nevelik a gyermekeiket, mint a nem vallásosak (Zulehner et al 2008).

Az Oktatásügyi közvélemény-kutatás 2005, az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet megrendelésére készült tizennégy évvel korábban. Jelen elemzésben az egyházas vallásosságúak, valamint a felekezeti iskolás kapcsolatokkal rendelkezők neveléséről alkotott véleményét tárták fel az oktatás kutatók. Az utóbbiak elgondolásait azért tartottuk figyelemre méltónak, mert ők azok, akik első kézből értesülhetnek a felekezeti iskolák működéséről, s az oktatásügyi kérdésekkel kapcsolatos nézetrendszerükre ennek az iskolafelhasználói körnek az ideológiája inkább hat. Lényeges kiemelni, hogy a felekezeti iskolás tapasztalatokkal bírók döntő többsége – az osztársadalmi képhez hasonló arányban – maga módján vallásosként definiálta önmagát, s míg a megkérdezettek közül minden hetedik, a tapasztalattal bírók negyede egyházas vallásosságú. A felekezeti iskolás tapasztalattal rendelkezők a minta mintegy egyhatodát teszik ki, azonban területi szempontból a Dunántúl kissé felül van reprezentálva.

A Református iskolák tanárai című kutatást a Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központja és a Református Pedagógiai Intézet végezte. Kitűnik az eredményekből, hogy abban a kérdésben, hogy eredményesebbé teszi-e a nevelést a vallásosság, igen nagy a véleménykülönbség a vallásos és a nem vallásos válaszadók véleménye között. Ebből is sejthető, hogy a társadalom különböző csoportjai jelentősen eltérő nevelési elvekkel rendelkeznek. Magyarország a nemzetközi összehasonlító értékutatások eredményei alapján a középmezőnyben van a vallásos nevelés fontosságának megítélése szempontjából. Úgy tűnik, hogy a társadalom egyötöde-egynegyede – döntően, de nem kizárólag a közösségi és személyes vallásgyakorlattal rendelkezők –, az otthoni nevelésben az öt legfontosabb nevelési cél között tartja számon a vallásos világnézet továbbadását. Az elmúlt két

évtizedben körülrajzolható egy jelentős mag, amely az iskolákban is nagyon fontos feladatnak tartja a vallásos nevelést. (Pusztai, 2004.)

Az ezredfordulón a szülők és a gyerekek elképzeléseit tanulmányozva kibontakoztak azok a lényeges axiómák, amelyeket az iskolafelhasználók a felekezeti iskolához kötnek. A tanulók vagy a direkt vallásos nevelés, az erkölcsi fejlődés reményében, vagy az iskola vallásos jellege alapján elvárható szeretetteljes és biztonságos légkörben bízva választottak iskolát, tehát vagy a vallásosság vagy annak konzekvenciális dimenziói jelentik az elvárások fő vonulatát (Pusztai 2004). A vizsgálatok azonban ritkán kérdeznak rá arra, hogy milyen komponensei vannak a vallásos nevelésnek, viszont sokat elárul erről az, hogy mik azok a nevelési értékek, amelyeket a vallásos emberek fontosnak tartanak. A kilencvenes évektől stabilnak tűnik a különbség a vallásos és nem vallásos emberek nevelési értékrangsora között. A legelső helyen mindkét csoportban a jó modor szerepel, azonban jelentős eltérés az, hogy a vallásosak fontosabbnak tartják a szorgalomra és a mások tiszteletére nevelést, míg a nem vallásosak az önállóságot értékelik magasabbra. A nevelési értékek meghatározó tengelyének tűnik tehát egyrészt az egyéni–közösségi tengely, amelyen a vallásosak közelebb állnak a közösségi értékek pólusához, míg a nem vallásosaknál az egyéni szabadság értéke felülírja a közösséggel szolidáris embereszményt. A közösségi elv megjelenik a legtöbb vallásos neveléssel foglalkozó dokumentumban is.

Bognárné Kocsis Judit, az Új Pedagógiai Szemlében, Valláspedagógiai nézetek, kutatások nemzetközi kitekintésben címmel megjelent, 2018- as tanulmányában az alábbiakat írja.

Az iskolának tulajdonított nevelési feladatok közül az egyházi iskolás tapasztalattal bírók az iskola tisztességre, erkölcsre, a másokkal való együttműködésre, valamint a környezeti nevelésre vonatkozó feladatait fontosabbnak tartják a többiekénél. Emellett az oktatási intézmények meggyőződése, hogy a mai iskola más feladatainál sikeresebben látja el ezeket a nevelési feladatokat. A vallásosság szerinti elemzés alapján megfogalmazhatjuk, hogy az egyházközei vallásossággal jellemezhető az iskolában honos szeretetteljes bánásmódot a legértékesebbek között említik, s emellett náluk az erkölcsi és szociális nevelés feladatköre továbbiakkal bővül: a magyar hagyományok és a hazaszeretetre nevelés, valamint a rendre, fegyelemre nevelés konzervatív értékei adnak markáns szint nevelési elveiknek. Ezzel szemben a maga módján vallásos válaszadók a demokratikus és a szexuális nevelés feladatát többre tartják, mint az egyházas vagy a nem vallásos csoportok.

Ismert tény, hogy a vallástanítás története során az egyházaknak mindenkor kiemelt szerepe volt.

Az iskolai és a gyülekezeti vallástanítás alapja a hittételek megtanítása volt, ezért a vallásoktatás tartalmát alapvetően a káték jelentették. A keresztény/keresztyén egyházak mindegyikének külön kátéja volt és van: a katolikusoknak a katekizmus, a reformátusoknak a Heidelbergi Káté, az evangélikusoknak Luther Kis káté és Nagy káté című írásai. A káték a hitoktatás tankönyvei voltak, amelyek többnyire kérdés-felelet formában, egyszerűen és világosan dolgozták fel a hittételeket. Az ellenük szóló kritikák pedig, ahogy a későbbiekben látjuk, mind a katolikus, mind a protestáns felekezet részéről megjelentek már a 19. században, kiemelve ezen tankönyvek egyhangú, monoton, nehezen érthető, csupán visszamondásra alkalmas voltát, s azt, hogy ily módon ezek nem alkalmazkodnak a gyermekek értelmi és vallási fejlettségéhez.

A vallástanítás legfőbb tanítási módszere az igehirdetés, a prédikáció volt, ami ugyancsak nem épített a gyermek öntevékenységre, és nem vette figyelembe az egyéni különbségeket, így kijelenthetjük, hogy a vallásoktatást egészen a 18. századig, sőt, javarészt még azt követően is a teológiai ismeretek átadása, a tartalomközpontúság jellemezte. Nem változott ez a tendencia gyors ütemben az iskolai hitoktatás bevezetése után sem.

Kétségkívül kijelenthetjük azonban, hogy a vallástanításban a pedagógia szerepe erősödött, amikor Johann Friedrich Herbart (1776–1841) a vallást mint a vallásos érdeklődésnek eleget tevő tárgyat besorolta a tantárgyak közé. Ennek értelmében ugyanazok a módszerek, körülmények, órakeretek és egyéb szabályozók vonatkoztak rá, mint a többi tantárgyra. A vallás tantárgyként való kezelése azonban minden jó szándék ellenére nem szolgálta a vallástanítás valódi eredményességét, hiszen azon papok, lelkészek között, akik a vallást tanították, kevésnek volt pedagógiai végzettsége. Másrészt a káték nem feltétlenül voltak iskolai oktatásra alkalmas anyagok, ezért újabb és újabb nyelvezetű változatok jelentek meg, hogy érthetőbbé, befogadhatóbbakká tegyék a leírtakat a gyermekek számára – de áttörést sajnos nem hoztak ezek a kezdeményezések. A 19. század első felében a neoskolasztika terjedése valójában inkább visszafogta a hitoktatás megújításának lendületét. E korszak hitoktatásának legfőbb célja a tananyag egyértelműsége és világossága volt, de ez a célkitűzés nem feltétlenül számolt az egyéni vallási, fejlődéslélektani eltérésekkel, továbbá az iskolán kívüli, családi, gyülekezeti hatásokkal.

Kedvezményezett: *Átányi Református Egyházközség - 3371 Átány, Templom út 2.*
**„Vallás és kultúra a családokért - Nemzetközi kutatás a vallás és nemzeti
identitás relációjának feltérképezésére, a közösség fejlesztésére”**
EFOP-5.2.2-17-2017-00037

A 19. század végétől azonban már figyelemre méltó kísérletek történtek a valláspedagógia megújítására, érvényre juttatva, bevonva a gondolkodásba a pedagógia és a pszichológia legújabb eredményeit. 1889-ben Max Reischle teológus megalkotta a valláspedagógia fogalmát, és bevezette a tudományok világába. (Hemel, 1990, 17. o.) A vallástanítás pedagógiai szemléletmódjának látható erősödése ténylegesen is ráirányította a figyelmet a vallástanítás során jelentkező pedagógiai problémákra, helyzetekre. A kitartó pedagógiai vonulat meghozta az első eredményeket. Például 1913-ban, X. Piusz pápának köszönhetően, kifejezetten gyerekeknek, fiataloknak szóló katolikus kátét adtak ki, amely logikusan felépített, módszertanilag átgondolt leckéket tartalmazott. A címe PrimiElementi della DottrinaCristiana volt. További eredménynek számított, hogy a valláspedagógusok egyre inkább hangsúlyozták a vallásismeret és a vallásgyakorlat közötti kapcsolatot.

A vallásos nevelés pedagógiai vonalát erősítette az a körülmény is, hogy az ugyanebben az időszakban megjelent reformpedagógiai koncepciók egyre nagyobb teret nyertek. Georg Kerschensteiner, Maria Montessori, AdolpheFerrière és több más kortárs pedagógiai gondolkodó is a gyermeket állította a középpontba, és tevékenységorientált pedagógiát hirdetett, ellentétben a tekintélyelvű, csak befogadó, leckét visszamondó vallásos tanítás és tanulás képviselőivel.

A 20. századi német katolikus valláspedagógia kritikusai és megújítói közül ki kell emelni HenrichStieglitz (1868–1920), valamint Joseph Göttler (1874–1935) nevét (Reid, 2005, 53–74. o.).

Stieglitz módszertani-didaktikai kurzusokat indított valláspedagógusoknak az eredményesség fokozása, a monoton, egyhangú órák változatossá, érdekessé tétele érdekében. Munkatársai, Otto Willmann (1839–1920) és Anton Weber (1868–1947) segítségével kidolgozta az ún. müncheni módszert (MünchenerMethode), ami öt részre bontja a vallásórára készülés lépéseit: 1. a tananyag előkészítése, célmeghatározás, 2. a tananyag átadása, 3. elmélyítés, 4. összefoglalás, 5. alkalmazás (Schwab és mtsai, 2016. 68–70. o.).

7. Jó gyakorlatok

Jelen tanulmányunkban az egyik legfontosabb cél, hogy módszertanilag átláthatóvá tegyük azoknak a jó gyakorlatoknak a rendszerét, amelyek alkalmazása, implementálása révén a vallási, erkölcsi nevelési kérdések oktatásban, közösségfejlesztésben betöltött szerepe elemezhetővé válik, s a szakemberek bevonása révén a vallási közösségek érzékenyítése, képességfejlesztése is megvalósulhat, természetesen a megfelelő humánszolgáltatás rendelkezésre bocsájtása révén.

Három jógyakorlatot mutatunk be ebben a tanulmányban, amelyek azért lettek kiválasztva, mert a projektünk kapcsán a legpontosabb illeszkedést mutatták mind a célok, mind a tevékenységek tekintetében. Hangsúlyoznunk kell, hogy a jógyakorlatok felkutatása, megismerése és gyakorlatok implementációjának vizsgálata során nem kizárólag a református egyház gyakorlatait, tevékenységeit vizsgáltuk, hiszen számos más egyház rendelkezik olyan közösségépítő tevékenységgel, szolgáltatással, amelyek alkalmasak arra, hogy a közösségi értékek, a vallásosság érzékenyítése kapcsán eredményeket produkáljon.

A jógyakorlatok bemutatása kapcsán azok finanszírozási hátterét is bemutatjuk, hiszen a legtöbb esetben ezek a szolgáltatások, tevékenység komplexumok valamilyen hazai vagy európai uniós forrás bevonásával valósulhattak meg.

a, Családok számára szervezett komplex szolgáltatások: A támogatás konkrét célkitűzése az volt, hogy a nyertes pályázók képesek legyenek segíteni a rászoruló gyermekeken és családokon a hátrányos helyzetű gyermekekkel, családokkal foglalkozó helyi szereplők megerősítésén keresztül.

A projekt az alábbi tevékenységekre fókuszált:

- Gyermekek részképességeinek, szociális készségeinek fejlesztése
- Pályaorientációs foglalkozások fiatalok számára
- Kortárssegítő csoportok működtetése
- Munkanélküliek számára szervezett munkaerőpiaci és/vagy pályaorientációs képzések

A projektet két civil szervezet valósította meg összesen 12 hónap alatt. Alább részletezzük az eredményeket, illetve kiemeljük azokat a megvalósításban megjelenő releváns módszertani eszközöket is, amelyek a program sikeréhez nagymértékben hozzájárultak.

Az otthonban lakó szülők közül a projekt ideje alatt a munkaerőpiaci tréningen 21 szülő vett részt, akik közül 12 fő részt vett a tréningalkalmak több mint 80%-án. A 12 állandó résztvevőből 4 addig munkanélküli személynek sikerült elhelyezkednie, 1 fő pedig befejezte az általános iskolai tanulmányait. Voltak olyanok is, akik alkalmi munkából éltek és állandó állásuk lett. A gyermekek közül 46 gyermek vett részt a foglalkozásokon, közülük 20 fő teljesítette a 80% feletti jelenléti arányt. A gyerekek tanulmányi és magatartási eredményei javultak, a kitűzött 60%-os javulási arányt meghaladóan. Módszerek Szakmai program két „pillérét” a drámapedagógia és a gyerekpszichodráma adta.

Gyermekpszichodráma A gyermekpszichodráma terápiás célokra kifejlesztett csoportmódszer, amely egészséges és problémákkal küzdő gyermekekkel való foglalkozásra egyaránt alkalmas. Ez a csoportfoglalkozás alkalmas a problémák játékos feloldására, megoldására: a gyermekek történetbe, mesébe ágyazva felszínre hozzák, és megoldják azokat a gondokat, feszültséget, esetleg szorongást okozó történéseket, amelyek őket foglalkoztatják, némely esetben gátolják. A foglalkozás minden gyermek számára egyedi élményt nyújt. A csoportmunka elősegíti a gyermekek aktivitását, az önmegértésre, az önelfogadásra, az önfejlesztésre való törekvéseit, társaival és a felnőttekkel való eredményes kapcsolatteremtést, kapcsolattartást. Összességében elmondható, hogy a dramatikus nevelés elősegíti a gyermek:

- ön- és társismeretének gazdagodását,
- alkotóképességének, önálló, rugalmas gondolkodásának fejlődését,
- összpontosított, megtervezett munkára való szoktatását,
- testi, térbeli biztonságának javulását, időérzékének fejlődését,
- mozgás és beszéd tisztaságát, szép és kifejező voltát.

A második jó gyakorlat a „Fejlesztés a művészet erejével” c projekt, melyet egy nagyobb civil szervezet valósított meg, 12 hónap alatt. A szervezet alapműködésének leírása kapcsán elmondható, hogy biztosítja a szülők számára a gyerekekkel való együttlakást, segítséget nyújt nekik gyermekeik teljes körű ellátásához, gondozásához, neveléséhez. Az átmenetileg vagy tartósan fedél nélkül maradt családokat támogatja annak érdekében, hogy továbbra is

*Kedvezményezett: Átányi Református Egyházközség - 3371 Átány, Templom út 2.
„Vallás és kultúra a családokért - Nemzetközi kutatás a vallás és nemzeti identitás relációjának feltérképezésére, a közösség fejlesztésére”
EFOP-5.2.2-17-2017-00037*

családi kötelékben maradva együtt élhessenek, további élethelyzetük kialakításához lehetőséget kapjanak. Ennek primer feltétele a család előtakarékossága. Az otthon – hozzájárulva a családegyesítéshez –

támogatja továbbá azokat is, akik egy háztartásban családként még nem éltek együtt, vagy éltek már együtt, de hosszabb-rövidebb ideje külön kényszerültek élni. A cél az, hogy a családok az intézményrendszeren kívül alkalmassá váljanak az önálló életvitelre, gyermekeik megfelelő ellátására, gondozására, nevelésére, családi kapcsolataik megtartására és rendezésére, saját értékeik felismerésére, fejlesztésére, társadalmi szinten elfogadott értékrend kialakítására, valamint mindezek révén a társadalomba való be- és visszailleszkedésre.

Az Otthonban korábban is rendszeresen voltak kézműves csoportok, azonban újdonság volt, hogy „Fejlesztés a művészet erejével” c. projekt keretén belül megvalósult Alkotó Csoport a bábjátékon, mai divatos elnevezéssel élve, drámajátékon keresztül a művészet erejét is behozta az épület falai közé. 10 alkalommal került megrendezésre a csoport. A másik megvalósult gyermekcsoport mint egyéni indikátor a Mariska Dúdoló volt, mely kisebb csoportlétszámmal, 6 gyermekkel és anyukáikkal, valamint 10 éves felső korhatárral vont be gyermekeket. A csoport 10 alkalomból állt. A harmadik csoportot pedig a szülők számára tartották, alapvetően a munkaerő-piaci ismereteik bővítésére. A program 10 alkalomból áll. Csoportlétszám 12 fő volt. A foglalkozásra az intézmény csoport szobájában kerül sor. A résztvevők megismerkednek az álláskeresés technikájával, az önéletrajzírás követelményeivel, a telefonálással kapcsolatos tudnivalókkal, az állásinterjúval való megjelenés fontos részleteivel.

Legfőbb eredményei a projektnek:

- Az Alkotó Csoporton a 25 bevont gyermekből 17 gyermek teljesítette az előírt feltételeket, a kimeneti mérés alapján nagyfokú fejlődés állapítható meg a gyerekeknél. Mindegyik gyermeknek fejlődött valamelyik részképessége, többségükönél komplex fejlődésről beszélhetünk. A gyermekek háromnegyedénél javult a beszédmegértés, beszédészlelés-beszédprodukció, több mint felénél a memória, valamint a grafomotorika és a téri tájékozódás is.
- A Dúdoló Csoporton részt vett gyermekek kapcsolata az édesanyjukkal érezhetően javult a 10. alkalom végére. Minőségi időt töltöttek el együtt, az anyák

megtapasztalhatták, hogy gyermeküket megnyugtatja egy kellemes légkör, büszkék lehetnek rájuk, mert megtanulták a verseket, az énekeket. A gyerekek átélhették anyjuk feléjük irányuló, kizárólagos figyelmét.

- A Munkaerő-piaci csoporton részt vett személyek 75%-a keresett fel munkahelyeket a tréning ideje alatt. A résztvevők 58%-a érezte úgy, hogy tágabb ismeretekkel rendelkezik a munkaügyi iratok tekintetében. 91%-uk érezte úgy, hogy kapott új ismereteket a kommunikációval kapcsolatban, és 83%-uk érezte úgy, hogy a tréning után nagyobb eséllyel tud majd elhelyezkedni. A tréningen részt vettek nagy százaléka a projekt befejezését követően nem sokkal elköltözött, így arról nincs információnk, hogy valójában hányan tudtak elhelyezkedni.

Módszertani összefoglalás: megállapítható, hogy az összes csoportnál a siker kulcsa a figyelem, az érdeklődés fenntartása volt, mely nagyfokú rugalmasságot kívánt a csoportvezetőktől. Az Alkotó Csoport legfőbb eleme a báb, mint közvetítő eszköz. A gyerekek kreativitását, fantáziáját és ügyességét ötvözi a játékos tanulással. Szocializációs és tanulási képességeiket fejleszti meséken, verseken keresztül. A báb egy eszköz arra, hogy a valóság problémáit a mese eszközeivel feldolgozhatóvá tegye. Megélt konfliktusos szituációk megszelídíthetők ezen eszköz által. A bábkészítés során a gyermekek használhatják fantáziájukat, kiélhetik kreativitásukat, láthatják hányféle anyag alkalmas bábkészítésre.

A sokféle technika (agyag, tárgyjáték, papír, zöldségbáb) lehetőséget ad a finom motorikus és érzékszervi fejlesztésekre egyénileg, illetve csoportosan is. A bábjáték közben feloldódnak, átéli a szereppel járó érzéseket, beilleszkednek más, addig át nem élt helyzetekbe is. Ezen keresztül az esetlegesen feldolgozatlan, belülről feszítő negatív élmények megszelídítése, feldolgozása is megvalósul. A bábjáték mint technika rendkívül alkalmas a feszültségek, az érzelmek feldolgozására is.

A Mariska Dúdoló egy kötetlen énekes-mondókás foglalkozás ölbéli játékokkal, röcöggetőkkel, sétáltatókkal és rövid versekkel. A résztvevők megismerkednek a kis álomszuszék Bóbitával, később pedig az erdei állatok is előmerészkednek rejtekhelyeikről. A vidám közös játékot ukulele és furulyaszó kísérte.

A harmadik Jó gyakorlat egy kiemelkedően innovatív online módszer alkalmazásának lehetőségeire hívja fel a figyelmet. Az antiszemitizmus, a rasszizmus és a diszkrimináció a mai napig jelen van Európában, és mindenhol hatással van az emberek életére. A Megindító

Történetek című online eszköztár arra ösztönzi a diákokat, hogy kritikai gondolkodás módszerével közelítsék meg az őket körülvevő sokszínűséget és diszkriminációt, és hogy reflektáljanak saját helyzetükre, illetve saját választásaikra ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban.

Az online eszköztár gondolata egy 2013-ban lezajlott nemzetközi ifjúsági találkozón fogalmazódott meg, melyet 2014-ben 14 ország 65 oktatási szakértőjének találkozója követett. A Megindító Történetek fontos eleme, hogy a fiatalok is szót kapjanak. Ily módon erőt adhatnak más európai fiataloknak, és magukénak is érezhetik a projektet, hiszen a nemzetközi ifjúsági találkozó adta az online eszköztár kiinduló tartalmait. A pedagógusok a következő három kulcsfontosságú dolgot emelték ki:

Meghallgatás: Rendkívül fontos meghallgatni azokat, akik megtapasztalják a diszkriminációt és az intoleranciát. Ennek az eszköznek a segítségével sokféle fiatal hangja válik hallhatóvá a tanulási környezetben.

Párbeszéd: Hatékony módja annak, hogy tudatosítsunk bizonyos dolgokat. A webes eszköz helyet biztosít ehhez a párbeszédhez.

Érzékenység: A pedagógusoknak felkészülteknek kell lenniük arra, hogy analitikus módszerrel vitassák meg a diszkrimináció különböző formáit, illetve, hogy a témát megfelelő érzékenységgel kezeljék, és hogy ne hagyják figyelmen kívül a tanulók sérülékenységét.

Az eszköztár kész tanulási útvonalakból áll, melyekben sokféle információval, feladattal és élettörténettel találkozhatnak a felhasználók. A rövid klipekben a fiatalok megosztják velünk pozitív tapasztalataikat, de a kirekesztéssel, a diszkriminációval és a gyűlölet-bűncselekményekkel kapcsolatos élményeiket is. Ezek a megrendítő és jól felismerhető történetek jelentik a diszkriminációval kapcsolatos témák őszinte feltárásának kiindulópontját.

Ez az innovatív Jó gyakorlat a blended learning módszeréből indul ki, amely megköveteli mind az online, mind az offline munkát. A tanulási útvonalakon egyéni véleménykifejtésre ösztönzik a tanulókat (online), online és offline csoportfeladatokat kapnak, melyek tapasztalatait az osztályban mutathatják be, vagy vitathatják meg. Minden útvonal a tanulói egyéni reflexiójával ér véget. Az on- és offline feladatok célja a gazdag, intuitív tanulási

folyamat megteremtése. Ehhez a tanár pontos monitorozására és gondos támogatására van szükség.

A tanulási tevékenységek nagy változatosságot mutatnak abban a tekintetben, hogy mennyire kell egymással szinkronban végrehajtani őket, akár csoport- akár egyéni feladatokról van szó. A tanulási útvonalak általában megkövetelik, hogy a tanulók az egyes tevékenységeket egy időben és azonos tempóban végezzék el. Ugyanakkor van néhány olyan tevékenység is, melyeket nem feltétlenül kell egyszer elvégezni – ilyenek például az otthoni feladatok, amikor a diákok egy bizonyos történettel kapcsolatosan kutatnak, illetve amikor prezentációt készítenek.

A tapasztalatok szerint a tanároknak gyakran jelent kihívást az online eszközök használata. Úgy tűnhet számukra, hogy nehéz a tanulási folyamatot az ellenőrzésük alatt tartani. A tanárok hiányos tapasztalata, illetve a diákjaik fejlettebb online készségei miatt a tanulási folyamatot a szokásostól eltérően kell megszervezni. Ennek az eszköznek a kifejlesztésébe sok tanárt bevontak, és már a projekt elejétől kezdve felhasználhatták a projektgazdák a pedagógusokkal összefüggő tapasztalataikat és kreativitásukat. A feladatokat a fejlesztők képesek voltak kipróbálni offline és online módon is annak érdekében, hogy a tevékenységeket logikus módon lehessen megtervezni. A szándék nem az a programmal kapcsolatban, hogy a tanulók végigrohanjanak az útvonalakon olyan gyorsan, ahogy csak tudnak. A lassú tanulás, a „slowlearning” hívei a szakértők, és szeretnék, ha mindenki elég időt szánna a különböző nézőpontok megvitatására, és arra, hogy a megismert dolgokra reflektáljanak.

Mivel nem minden tanár és nem minden tanuló tudja használni az internetet tanórán, az egyes tanulási útvonalak során felhasznált minden tananyag és minden módszertani segédlet nyomtatásra és tanórai használatra kész PDF formátumban is hozzáférhető.

Fontos kiemelnünk azt minden jó gyakorlat elemzésénél, hogy a célcsoportjaink sajátosságait figyelembe véve szükséges azok lehetséges implementációját elvégezni. Ehhez a folyamathoz mindenképpen szükséges az a fajta kooperáció, amelyben a szakemberek más-más tudományterületekről érkezve, a célok érdekében közösen gondolják át és szerkesztik meg a szolgáltatások szakmai tartalmát. A tudományterületeken átívelő, a különböző tárgyi, elméleti tudással, kompetenciákkal rendelkező szakemberek bevonása a jó gyakorlatok esetében is prioritás. Az interdiszciplinaritás széles értelmezése szerint annál

komplexebb lehet egy humánszolgáltatás, minél több szempontból elemezni tudjuk a célcsoportok sajátos igényeit, illetve módszertani szempontból is átgondoljuk,

hogyan az egyes szolgáltatást igénylő csoportok milyen sajátos fejlesztési igényeket határoznak meg.

További, a szervezetünk és partnereinek tevékenységei kapcsán jól implementálható jó gyakorlatokat a másik, projektünk keretében íródott tanulmánykötet nagyon hatékonyan alkalmazható, hiszen a további jó gyakorlatok megismerése mellett azok szakmai háttérével kapcsolatos elméleteket is áttekinti.

Módszertani lehetőségek

A közösségfejlesztés témakörében, a vallás és a kultúra összefüggéseit vizsgálva kiemelkedő szerepe van annak, hogy milyen módszerekkel vagyunk képesek a közösség tagjait, a vallási vezetőket, a szakembereket információval ellátni, illetve bizonyos képességeiket esetleg fejleszteni. Jelen projekt legfőbb értéke az az empirikus kutatás lebonyolítása volt, amelynek eredményeképpen kvantitativ és kvalitatív kutatási módszerek alkalmazásával megtudhattuk, hogy a vallásnak és a közösségi értékeknek milyen aspektusait érdemes fejleszteni, különösen, ha határon átívelő terekben, nemzetközi szinten gondolkodunk a közösségfejlesztés kérdéseiről.

A vallásgyakorlás, a vallásról való gondolkodás tekintetében is kiemeltük, hogy a mentális alapképességek között a kommunikációnak döntő szerepe van mind az absztrakciók megértésében, mind pedig vallási, közösségi lét kialakításában és fenntartásában. Éppen ezért elsőként a kommunikációs szabályokat, keretrendszert érdemes tisztázni, fejleszteni.

Figyelemmel a fent leírt kommunikációs alap definíciókra, a kommunikációs kompetencia fejlesztésének az alábbi területeit határozhatjuk meg:

- Asszertív kommunikáció, erőszakmentes kommunikáció: Az asszertivitás, vagy asszertív kommunikáció egy olyan tanulható készség, vagy viselkedés, amely a magabiztosságon alapul, még az érzelmileg nehéz szituációban is, anélkül, hogy passzív vagy agresszív lenne.

Az asszertívan viselkedő ember kommunikációjának elsődleges célja a konfliktus leküzdése, megoldása, miközben minden résztvevő fél szükségleteit, igényeit szem előtt tartja, tehát nem hódol be (passzív), és nem dominál a másik féllel szemben (agresszív).

- **Konstruktív és megerősítő visszajelzés kultúrája:** Ebben a tartalomban a fő szerep a visszajelzéseken van, legyen az akár interakciókon keresztül megvalósuló, vagy akár indirekt értékelés. A legfontosabb a fejlesztő, konstruktív visszajelzés, azaz annak kiemelése, hogy a megerősítés elősegíti a kommunikáció hatékonyságát.
- **Nonverbális kommunikáció:** A nonverbális eszközök használatának hatékonyság fejlesztése, mindannak tudatosítása, hogy a nonverbális jeleknek is kiemelkedő szerepe van, s hogy a megértéshez, a releváns tartalomközvetítéshez elengedhetetlen a nonverbális csatornák, jelek hatékony, releváns alkalmazása.
- **Vokális kommunikáció, beszédtechnikai gyakorlatok:** Ide tartozik a hangmagasság, a hangerő, a beszéd monotonáájának ismerete, gyakorlása, megfelelő alkalmazása, azzal a céllal, hogy a megértés, az információ közvetítés a helyzethez, a közvetítendő tartalomhoz a leginkább illeszkedjen, tehát a tartalom és a közvetítés módja egységes közvetítő erővel bírjon.
- **Kommunikációs stílusok és viselkedés típusok:** fontos, hogy a közlendő tartalom tekintetében a viselkedésünk, valamint a kommunikációs stílusunk is adekvát legyen.
- **Prezentációtechnika:** ez a tartalom, forma (nyomtatott, hanganyag, videók) módjaira terjed ki, ahol fontos, hogy a közvetítendő célhoz, a fogadó személy, vagy személyek előzetes ismereteihez, illetve a vizualizáció hatékony ismérveihez igazodjon a forma.
- **Kérdezéstechnika:** a hatékony kérdés módszereit mindenkor érdemes figyelembe venni, hiszen a jól működő kommunikációban ennek is nagy szerepe van, különösen, ha nem egyirányú (pl. előadás) folyamatról van szó. Léteznek bizonyos sajátosságok a releváns kérdések tekintetében, melyek betartásával elérhető a hatékony kommunikáció.
- **Aktív figyelem, értő figyelem technikái:** az odafigyelés, a néma, de figyelemre utaló visszajelzések kiemelten fontosak a megértés, valamint a folyamatos cirkuláció tekintetében. Ha a beszélő azt érzi, hogy nem figyelnek rá megfelelő mértékben, az akadályozó tényezőként értékeli.

Egy másik fontos szemlélet az együttműködés a kommunikációban, amelyre Grice hívja fel a figyelmet. Véleménye szerint a hatékony kommunikáció csakis akkor jöhet létre, hogy a közlő az együttműködés alapelvéből indul ki, és mind a közlő, mind a fogadó bízik abban, hogy a közlésnek az adott kontextusban általánosan elfogadott és jóváhagyott információs funkciója van. Ezzel összefüggésben Grice az alábbi négy maximát határozta meg, amelyek az eredmények kommunikáció alapfeltételeként is meghatározhatóak:

- **Mennyiség:** ez az jelenti, hogy a közlő mindig legyen a megfelelő mértékben informatív, tehát releváns, új információkat szolgáltatson. Nem szükséges sem több, sem kevesebb információ.
- **Minőség:** hamis, bizonytalan, bizonyíthatatlan információkat nem szabad adni, fontos az információs tartalom hitelessége.
- **Relevancia:** az adott helyzetben helyénvaló, releváns információknak van csak szerepe az adott kontextus kibővítésében, a témától való eltérés nem vezet eredményre, a terjengős, érdektelen közlések nem viszik előre a kommunikációs folyamatot.
- **Modor:** kerülendőek a homályos, kétértelmű közlések, amelyek zavart okoznának a folyamatban. Ide kell sorolni a tömörség és a koherencia igényét is, amelyek szintén elsődlegesek a hatékony kommunikációban.

Ezen maximák véletlenszerű megsértése természetesen napi szinten előfordul a kommunikációs folyamat szereplőinél, azonban törekedni kell a maximák szabályosságára, betartására, hiszen így lehet eredményes, releváns a kommunikáció.

Jelen tanulmányban kiemeltük azokat a jó gyakorlat tanulmányozása során megismert módszertani elemeket, amelyek alkalmazása révén a közösségfejlesztési célok hatékonyabban, a tudományosság igénye szerint a preferált céloknak megfelelően vethetőek be a közösségi élet mindennapjainak tevékenységei során. Többféle módszertani megközelítést mutatunk be, amelyek a vallási élet alapjain alkalmasak arra, hogy a közösségi értékeket közvetítsék, a közösség tagjait individuális szinten is támogassák, illetve alkalmasak arra is, hogy plasztikusabban, globális színtereken mozogva akár szakpolitikai irányelveket is kiszolgáljanak (globális civil társadalom, az európai közösségi törekvések, elfogadás és integráció).

8.1. Beszélgetés

A beszélgetés egy olyan, pszichológiai alapokon nyugvó módszer, mely alkalmas arra, hogy adott témakör kibontásával, kérdések révén, emóciók visszatükrözésével, aktív hallgatás eszközeivel támogassa a céljait kereső, saját identitását megkérdőjelező egyént, közösséget.

Számos tudományos megközelítés létezik arra vonatkozóan, hogy mely beszélgetésvezetési típusok a legalkalmasabbak e fenti célok elérésére, mi azonban a saját tudásunk s tapasztalataink alapján preferált kétféle modellt mutatjuk be: a Rogers-i, valamint a Szókratészi beszélgetésvezetést.

A célzott beszélgetés ideális modellje (Rogers):

- a) Előítélet nélkül teljesen rendelkezésére állunk, folyton bátorítjuk spontán kifejezését.
- b) Magatartásunk nem megítélő, az beszélgető partner mindent megkaphat, amire szüksége van, és elfogadjuk őt anélkül, hogy kritizálnánk, vétkesnek nyilvánítanánk, tanácsot adnánk.
- c) Nem akarjuk irányítani vagy ellenőrizni, nem keresünk benne valamit, a beszélgetést az elakadásában lévő személy kezdeményezi és irányítja.
- d) Nyilvánvalóan az a szándékunk, hogy a másikat saját nyelvén értsük meg, hogy az ő terminusaiba gondolkodjunk, hogy felnyílják az ő szubjektív világlátása.
- e) Folytonos erőfeszítéseket teszünk annak érdekében, hogy objektívek maradjunk, hogy kezünkbe tartsuk érzelmeink ellenőrzését az egész beszélgetés során

Ebben a modellben Rogers szerint ez az ideál nem csupán jóakaratot igényel a beszélgető társtól, hanem bizonyos képzettséget és jó módszereket is. Meg kell fogalmaznunk, hogy ez a modell, az összpontosított beszélgetés nem csodaszer, és számos beszélgetésben szükség lehet arra, hogy ügyfélre összpontosított beszélgetési technikát vigyünk be. Így a különböző beszélgetési elemek kombinációja is elképzelhető a tanácsadásban. Egy normális fiatal és felnőtt esetében az ügyfélre összpontosított beszélgetésnek várhatóan nagy szerepe van. Meghatározott munkafolyamatokban azonban elképzelhető, hogy az ügyfélre összpontosított beszélgetés nem használható, így például a törvényes rendelkezések alkalmazásával kapcsolatos felvilágosításban, vagy akkor,

*Kedvezményezett: Átányi Református Egyházközség - 3371 Átány, Templom út 2.
„Vallás és kultúra a családokért - Nemzetközi kutatás a vallás és nemzeti identitás relációjának feltérképezésére, a közösség fejlesztésére”
EFOP-5.2.2-17-2017-00037*

ha az ügyfél befogadásra képtelen, pl. értelmi fogyatékos, vagy tudatosan, vagy aktuálisan elzárkózik a beszélgetés folytatásától.

1941-ben Jucker fogalmazza meg a szisztematikusabb beszélgetés iránti igényt német nyelvterületen, ezt szókratészi módszernek nevezte el. Különösen Svájcban tett nagy jelentőségre szert ez a megközelítési mód. "A szókratészi módszer lényege abban rejlik, hogy feltétel nélkül, de tiszta és szilárd akarattal keressük az igazságot, kiderítjük a problémát, és mindenféle szenvedélytől mentes kérdez-felelek játék keretében a partnerek közösen kialakítják a megoldást, és olyan egyértelműen, hogy annak elfogadása mindkettőjük részére tartós és magától értetődő legyen." (Seifert, 1977:67.)

A beszélgetés technikája az, hogy mindaddig annál a témánál marad, amíg a beszélgetést kérő szubjektív felfogását az objektív tényeknek megfelelően nem korrigálja.

Ez a beszélgetés témacentrikus, és figyelmen kívül marad mindaz a növekvő félelem és szorongás, amely a beszélgetést kérőben egy ilyen beszélgetés-vezetésnél felmerülhet. Természetesen a szókratészi módszer alapvető feltételét jelenti az, hogy a beszélgetést vezető megfelelő ismeretekkel rendelkezzen a témáról, a világról, amely a beszélgetés központi magját jelenti. Ez a módszer beszélgetési technikaként úgynevezett kettős kapcsolatot foglal magában. Egyik oldalon feltételezzük a beszélgetést kérőről az önálló döntésre való képességet, másik oldalon a beszélgetést vezető magát olyan fórumnak tekinti, aki végül is illetékes a helyes döntés megítélésére.

A beszélgetés minden esetben verbális és nonverbális interakciókból tevődik össze. A nonverbális kommunikáció és a testbeszéd olyan fontos területek, amelyeknek a vizsgálatát, illetve elemzését nem kerülhetjük el. Ha a beszélgetést vezető megtanulja a verbális kommunikáció szabályait, azonban a nonverbális kommunikációja eltér ettől, akkor az egész munkája hiteltelenné válik. Így törekedni kell arra, hogy a nonverbális kommunikáció és a testbeszéd kísérje a verbális kommunikációt, és inkongruencia, azaz a hitelesség hiánya ne lépjen fel. Az irányított beszélgetés megköveteli a figyelő magatartást, amely a testbeszéd és a verbális követés elemeiből épül fel. Hangsúlyoznunk kell, hogy ezeknek van kultúraspecifikus vetülete is. A beszélgetés vezető számára mindenképpen fontos a szemkontaktus felvétele, és a szemkontaktus tartása, valamint az arckifejezésnek az érdeklő és bátorító mosollyal kísért működtetése, míg a testbeszédben a legfontosabb a kéz, láb koordinációjának ellenőrzése, és magának a testtartásnak az elemzése.

8.2. Interjú

Az interjúk felhasználásának lehetőségei nagyon széles skálán mozognak, hiszen a kiértékelt elemzéseket követően bármilyen fókusszal tehetőek ajánlások, javaslatok. A módszer nagy előnye, hogy amennyiben a strukturálatlan verziót választjuk, úgy olyan kutatási kérdéseket is megválaszolhatnak a megkérdezett alanyok, amelyekre a kutatásunk összeállítása idején még nem is gondoltunk. Az adatok, a megszerzett eredmények kódolása ugyanakkor nem a legegyszerűbb kutatási feladat, de a fentiek figyelembevételével a közösségfejlesztési gyakorlatban egy jól alkalmazható kutatási módszerként kell az interjúzási technikákra tekintenünk.

A kvalitatív kutatások egyik leggyakrabban alkalmazott módszere az interjúkészítés. Interjút azért készítünk, hogy bizonyos konkrét kérdésben megtudjunk valamit közvetlenül a kutatott személytől, oly módon, hogy a kívánt információkat a hétköznapi beszédmódhoz legközelebb álló formában szerezzük meg.

Az interjúnak számos fajtája van. Ilyen az ún. spontán interjú, ami kizárólag abban különbözik a normál beszélgetéstől, hogy az interjúkészítő tudja, interjúhelyzetben van, tudja mi a célja a beszélgetésnek. Spontán interjút akkor alkalmazunk, ha tájékozódni szeretnénk, illetve, ha semmilyen formában nem tudjuk rögzíteni a beszélgetést. (Fábián, 2014.)

A strukturált interjú esetében előre megírt kérdéssorral rendelkezünk, a kérdések sorrendje kötött, szó szerint tesszük fel azokat. A kérdőívtől annyiban különbözik ez a módszer, hogy a válaszokat az interjúalany szavaival rögzítjük, és nem az előre megadott válaszvariációk alapján. Ugyanakkor a strukturált interjú esetében is lehetőségünk van újabb kérdések feltevésére, ha valamilyen nem várt, de nagyon informatív választ kapunk valamelyik kérdésünkre. (Fábián, 2014.)

A kevert típusú interjú esetében a beszélgetés első része inkább emlékeztet a strukturált interjúra, a kutató alapvetően a beszélgetés második felében tesz fel egyre nyitottabb kérdéseket a témában, általában visszahúzódik (azaz hallgat), egyre nagyobb teret engedve az interjúalanyoknak. A kevert típusú interjú egyik speciális eszköze az életútinterjú. Az életútinterjúban egyszerűen megkérjük az alanyokat, hogy meséljék el az életüket. A kérdések egy része ebben az esetben is kötött, hiszen kérdeznünk kell a szülőkről, az iskolákról, munkahelyekről, házasságkötésről, stb.

*Kedvezményezett: Átányi Református Egyházközség - 3371 Átány, Templom út 2.
„Vallás és kultúra a családokért - Nemzetközi kutatás a vallás és nemzeti
identitás relációjának feltérképezésére, a közösség fejlesztésére”
EFOP-5.2.2-17-2017-00037*

A kötött kérdések mellett ugyanakkor az interjú nagyobb részére a spontaneitás jellemző, hiszen nagyon eltérő életutakkal is találkozhatunk.

A mélyinterjú egy olyan beszélgetés, amely a személyiség mélyrétegeibe próbál behatolni, igyekszik feltárni a tudat alatti, valamint a gondolatok közötti kapcsolatrendszerét. Ez talán a legnehezebb interjútechnika, kevésbé ajánlott a pszichológiai előtanulmányokkal nem rendelkező kutatók számára. (Fábián, 2014.)

Napjainkban egyre gyakrabban használt technika a fókuszcsoportos interjú. Jellemzője, hogy egy-két kutató több interjúalannyal beszélget egyidejűleg, előre meghatározott interjúvázlat alapján. Ez utóbbi eljárás is felveti azt a kérdést, hogyan rögzítsük beszélgetéseinket. Amennyiben az interjúalanyok a beszélgetés elején bejegyzésüket adják, célszerű felvenni azt, hiszen egy-egy hosszabb interjú után nem emlékszünk mindenre, a beszélgetés visszahallgatása pedig nagyban segíti az elemzést. Szintén gyakori kérdés, hogy eltérhetünk-e az előre elkészített interjúvázlattól, kérdéssortól. Az interjú technika nagy előnye, hogy igen, hiszen olyan váratlan információkat is kaphatunk a beszélgetés során, amelyek részletesebb tisztázása újabb kérdések feltevését igényli. (Fábián, 2014.)

A beszélgetés rögzítése azért is célszerű, mert az interjú készítésekor minden más információ is nagy fontossággal bírhat. Ilyenek például a nonverbális információk, azaz fontos lehet, hogyan ül a beszélgetőpartner, merre néz, milyen a mimikája a beszélgetés során, milyen a beszéd sebessége, hangereje, hangszíne, stb. Ezek feljegyzése fontos kiegészítő információkat nyújthatnak az elemzés során. Az interjúkészítés folyamatában fontos kutatásetikai kérdések is felmerülnek. Az egyik ilyen a kérdező személyes bevonódása. Gyakori probléma, hogy a kutatásban a kérdező szubjektív megítélése szerint sugalmazza a válaszokat, viselkedése, metakommunikációja a válaszadó válaszait befolyásolja. Ennek elkerülése érdekében a kérdezőt olyan módon kell kiválasztani, hogy annak személyes elköteleződése lehetőség szerint ne legyen a témában, illetve fontos a kérdezővel megismertetni a folyamatban felmerülő etika problémák előfordulásának esélyeit is, így a tudatos kérdezéssel ez a pontatlanság, torzító hatás elkerülhetővé válik.

A másik kutatásetikai kérdés az önkéntesség, valamint az anonimitás kérdése. Mindkét elem fontos a kutatásokban, hiszen a válaszadóinkat biztosítani kell az adatvédelmi törvények betartásáról, személyes érdekeik, véleményük védelméről. Mindezek figyelembevétele kiemelten fontos minden kutatás megtervezésénél és lebonyolításánál.

8.3. Strukturált csoportos foglalkozás

A csoportmunka alkalmazása egy kiváló eszköz az egyén képességeinek tudatosítására, majd fejlesztésére, hiszen a képességeink a viselkedésünkön keresztül nyilvánul meg, minden képesség valamilyen akcióban jelenhet csak meg. Az egyén a csoportos munka során másokkal interakcióba kerülve képes értelmezni saját viselkedését, attitűdjeit, gondolatait, így önreflektív módon, tudatosan változik. A csoportfoglalkozás egy célorientált tevékenység „amely előre meghatározott célfeladatok végrehajtása érdekében történik, s amely a csoport egyes tagjaira és a csoport egészére irányul (Szilágyi, 1993, 80.).”

Az előbbieken láthattuk, hogy többféle csoport létezik, s bizonyos funkciók mentén egymástól megkülönböztethetőek az egyes csoporttípusok. Fontos azonban, hogy bármilyen csoportról is beszélünk, vannak olyan jellemzők, folyamatok, amelyek minden csoportban megfigyelhetők. Számos kutató foglalkozott már azzal, hogy a társak, egyéb személyek jelenléte,

miként befolyásolja az egyéni viselkedést, teljesítményt, akciókat és reakciókat. A kutatások alapján megfigyelhetővé vált, hogy a társak jelenléte többségében javítja az egyén teljesítményét, amit a szakirodalom társas serkentésnek nevezett el. Bizonyos esetekben azonban ennek fordítottját is megfigyelték a kutatók, amikor is a társak jelenléte korlátozóan, negatív módon hatott az egyén teljesítményére és viselkedésére. A szakirodalom ezt a jelenséget gátlásnak nevezte el. (Allport, 1981.)

Minden csoportra jellemző, hogy a csoport annak érdekében, hogy hatékonyan tudjon dolgozni saját, egyedileg az adott csoportra jellemző normarendszert alakít ki, amelyet csoportnormaként definiálunk. Ezzel a fogalommal kapcsolatban fontos megemlíteni, hogy a csoport, mint szocializációs színtér működik, ezért pozitívan hat az egyén csoporton kívüli szocializációjára is, hiszen a csoportban az egyén elsajátíthatja az együttélés szabályait, valamint a lehetséges és elvárt viselkedésmódokat, tehát maga a csoport készíti fel, támogatja az egyéneket a normák elfogadásához, s az azokhoz való tartós, hatékony alkalmazkodáshoz. A normaképzéssel a csoport segíti az egyént a normák elfogadásában, valamint a csoporthoz szorosabban kötődő értékek kiválasztásában is.

Trotzer szerint a csoportos munka többfélemódon meghatározható. Szerinte megkülönböztetünk csoportos támogatást, csoportos tanácsadást,

csoporthoz-pszichoterápiát. A csoportos fejlesztés tekintetében a csoportos tanácsadás fogalmát érdemes kiemelni, amelyet a szerző így definiál: „A csoport olyan interperszonális kapcsolat kialakítása, amelyet jellemez a bizalom, elfogadás, tisztelet, melegség, kommunikáció és megértés. Minden résztvevő különféle ügyfelekkel kerül kapcsolatba azért, hogy segítsenek egymáson azzal, hogy konfrontálják az elégtelen, ki nem elégített vagy problematikus területeket, melyek életükben előfordulnak, amiket felfedeznek, megértik és felhasználják ezen problémák és/vagy kielégületlenségek megoldására” (Szilágyi 2007, 249.).

A csoportos tanácsadás során mindig információ átadás valósul meg, a tagoknak lehetősége van egymástól is tanulni, egymástól információt szerezni, továbbá lehetőségük nyílik arra is a csoporton belül, hogy az új információkat önmagukra is vonatkoztassák, azaz tudatosan megfigyeljék saját viselkedésüket. Az egyének a csoportos foglalkozások során az involválódnak, személyes tapasztalatuk, véleményük születik a foglalkozás során, amellet, hogy aktív szociális tanulási folyamatban meghatározott ismereteket szereznek.

Megállapításra került a szociálpszichológiai tárgyú kutatások nyomán az is, hogy a csoportok az idő előrehaladásával egy meghatározott fejlődési folyamaton mennek keresztül. Tuckman (Szilágyi, 2007,250.) a csoportok fejlődésének négy fázisát írta le, amelyek az alábbiak:

Az első szint a vizsgálódás és függőség fázisa (norming), amelyre jellemző, hogy a csoporttagok elsősorban a vezetők reakcióit figyelve igyekeznek megállapítani, hogy milyen viselkedések fogadhatók el a csoportban, azaz melyek a legfontosabb csoportnormák. A második szinten a csoporton belüli konfliktus fázisa (storming) realizálódik, amely a tagok ellenségesen viselkedésében érhető tetten. Konfliktusba kerülhetnek a résztvevő csoporttagok egymással, és a vezetővel is, hiszen ezen a szinten a céljuk, hogy kifejezzék önállóságukat, egyéniségüket.

A harmadik szintet a csoportkohézió kialakulásának fázisának tekinthetjük (forming). A tagok ebben a szakaszban már elfogadják a csoportban a vezető és társaik egyéni tulajdonságait, tisztelettel és empátiával fordulnak a szereplők egymás és a vezető felé. Az működés összhangjában a harmónia válik a legfontosabb értéké. A negyedik szint a funkcionális szerepviszonyok kialakulásának fázisa (performing), amikor a csoport résztvevők az érzelmi interakciók minimális szintjével működnek együtt a közös feladat

megoldásában, a közös cél elérése érdekében. Ez ezért lehetséges, mert a csoport olyan fejlődési fokra jutott el, amikor a funkcióra irányuló szerepek nem akadályozzák,

hanem inkább elősegítik az adott feladatok realizálását. Az ötödik szakasz Tuckmann modelljében a szétviharzás, a befejezés, felbomlás fázisa, amelyben a csoporttagok lezárják a közös munkát, a feladat elvégzését követően kilépnek a csoportból.

Mindezek alapján szükséges a csoportvezető képességek, a vezetővel szembeni elvárások definiálását is megtennünk. A csoportos foglalkozások során a csoportvezetőnek bizonyos szabályokat szükséges betartania ahhoz, hogy biztosítani tudja az egyéni fejlődését a csoportban, ugyanakkor megtartsa a csoport közösségi erejét is.

Az első, és talán a legfontosabb ilyen szabály az, hogy a vezető tartsa tiszteletben az embereket, az egyéneket, akik a csoport tagjaivá válnak. Ez pontosabban értelmezve azt jelenti, hogy a vezető figyel és megvalósítja az emberi méltóság tiszteletét (empátia, emberi méltóság, a kulturális és szerepkülönbségek, diszkrimináció és ítélkezés mentesség). Emellett elkötelezettség és felelősség jellemzi (a csoportvezető kapcsolatait a bizalomra és a kölcsönös megértésre alapozza), feddhetetlen (a csoportvezető tevékenységét pontosság, becsületesség, őszinteség jellemzi, nem vállal betarthatatlan kötelezettségeket), szakszerű (a csoportvezető döntéshozatalát a nem befolyásolják külső tényezők (pl. személyes, anyagi, szociális befolyások), és minden esetben segíteni akar (a csoportvezető segíteni akaró szándékkal közeledjen a csoporttagok felé).

Ha ezeket az alapszabályokat betartja a csoportvezető, és figyelembe veszi a csoporttagok jellegzetességeit, egyéni, és közös érdekeit, igényeit, akkor a csoportos munka hatékonysága révén pozitív eredményeket érhet el a személyiség, képességfejlesztés területén.

A strukturált csoportfoglalkozás egy meghatározott módszertani megközelítés, aminek a középpontjában a fejlesztés áll. „A strukturált csoportfoglalkozás nem más, mint egy előre meghatározott időtartamra, céltudatosan összeállított, tematikus feladat, - illetve gyakorlatsort (Szilágyi, 2007).”

A strukturált csoportfoglalkozás módszerét Magyarországon Szilágyi és munkatársai alakították ki. Ez a módszer kiválóan alkalmas arra, hogy középpontba helyezze a csoport igényei alapján megfogalmazott, feldolgozandó témát, továbbá lehetőséget biztosít a tagoknak arra, hogy meghallgassák egymás gondolatait, véleményét, s hogy új ismereteket

szerezzenek. További fontos, kiemelésre érdemes előny a csoportos foglalkozások kapcsán az, hogy a részvétel kapcsán a tagok bővíthetik önismeretüket,

valamint fejlesszék képességeiket, tudatosítsák motivációjukat, értékeiket.

A hazai gyakorlatban is alkalmazott strukturált csoportfoglalkozás kötött felépítésű, általában öt elemet tartalmaz:

1. Hangulatteremtés: A strukturált csoportfoglalkozás első szintjén el kell érni, hogy kialakuljon az itt és most élménye az adott témára vonatkozólag. Ezt a cél szolgálják a felvezető gyakorlatok. Ez tulajdonképpen a bevezető fázis, a csoport bemelegítése, témára hangolása. Itt választjuk el a hagyományos ismeretátadástól ezt a foglalkozási formát.
2. Célkitűzés: Második szinten a csoportvezető közlésének eredményeképpen tudatosodnia kell a résztvevőkben, hogy az adott foglalkozáson mi vár rájuk, mit kell tenniük önmagukért.
3. Ismeretfeldolgozás: Ebben a fázisban realizálódik a téma feldolgozása, mely meghatározott tartalmú strukturált gyakorlatok szerepjátékok, feladatlapok, mondatbefejezések filmek, esszék elemzése, ötletbörze, stb.) segítségével történik. Ebben a szakaszban dolgoznak a csoporttagok, ekkor találkoznak az új ismeretekkel, élük meg a témával kapcsolatos élményeket, emocionális hatásokat. A munkaformák tekintetében változatossággal tarthatjuk fent a résztvevők érdeklődését, páros, egyéni, kiscsoportos munkaformákat valósíthatunk meg.
4. Személyes hozam. Ezen a szinten a résztvevők megfogalmazzák, összefoglalják, hogy mit kaptak a csoportban, mit nyertek a foglalkozás során. A személyes hozadék, az egyéni igények megfogalmazása igen fontos a további közös munka szempontjából.
5. Következő foglalkozás előkészítése: a foglalkozás végén a csoportvezető feladata, hogy ismertesse a következő foglalkozás témáját, amennyiben utolsó foglalkozásról van szó, elbúcsúzzon a csoporttagoktól.

A csoportos foglalkozások nagy előnye, hogy gyakorlatilag bármilyen szociális tanulási folyamatban alkalmazható ez a struktúra, mert az ismeretátadási rész megfelelő differenciálása révén a szakmai tartalom a célcsoportunk, és a tanulási célok igényeire szabható. Fontos a megfelelő tapasztalatokkal és képességekkel rendelkező csoportvezető, aki a humánszolgáltatás tekintetében ügyel arra, hogy valós tanulás realizálódjon, s a

csoporthtagok az egyéni igényeiknek megfelelően, aktívan, eredményesen vegyenek részt a csoportos munkában.

Alább tekintsük át, hogy milyen szempontokat kell figyelembe vennünk, amikor csoportos tanácsadási formában valósul meg a fejlesztés, szociális tanulás. Hat szempontot kell figyelembe venni a csoport vezetésénél:

1. A csoport célja (a tagok szükségletei)
2. A probléma típusa, amelyen dolgoznak (vannak esetek, amikor nem a csoport a megoldás, a probléma esetleg nem érint minden tagot, a vezetői befolyás és kompetencia határai)
3. Környezet (fizikai és intézményi, a szociális munkás pozíciója, külső)
4. A csoport mint egész (mérete, időhatára, dinamika, fejlettsége)
5. Csoporttagok (tulajdonságai, motivációja, elköteleződése, stb.)
6. A vezető (hatalom forrásai, készségei, személyisége, technológiája)

Ezen felül lényeges, hogy a csoportvezetővel szembeni elvárásokat is megfogalmazzuk, hiszen a sikeres, eredményes csoportműködésben alapvető feltétel, hogy a csoportot vezető szakember a megfelelő szakmai kompetenciáinak működtetésén túl bizonyos személyes jellegzetességekkel is rendelkezzen. Mindezeket az igényeket az alábbi kulcsszavakkal foglaljuk össze:

- Irányítás (célok tisztázása, tagok bevonása, vitavezetés, informálás, stb.)
- Szintetizálás (verbális és nonverbális kommunikáció jelentéseinek nyilvánvalóvá tétele, rejtett jelentések)
- Csoporttagok támogatása (atmoszférateremtés, ventilláció és támogatás)
- Áthangolás és átértelmezés
- Konfliktusmegoldás (pl. részvételi szabályok, mediációs készségek)
- Tanács, javaslat, instrukció
- Konfrontációs készségek
- Erőforrások biztosítása
- Modellálás, szerepjáték, kipróbálás és felkészítés (coaching)

Mindezek alapján megállapítható, hogy a csoportos tanulás eredményessége számos bonyolult összetevő, tevékenység komplex, átgondolt tervezése és megvalósítása révén érhető csak el.

8.4 Kooperatív tanulás

A kooperatív tanulás, mely a csoportokban megvalósítható módszer, újszerű, innovatív eszköze a képességfejlesztésnek, szociális tanulásnak.

A kooperatív tanulása tanulók kics csoportos tevékenységén alapszik, s benne fontos szerepet játszik a tanulók intellektuális képességeinek, valamint a szociális- és együttműködési képességeinek fejlesztése. A kooperatív tanulás a konstruktív tanulási elméletre épül, tehát az ismeretek átadása, a csoporttagok által történő elsajátítása nem befogadó, hanem alkotó módon történik. A kooperáció ebben az esetben nem egyenlő azzal, hogy a tanulók egyszerűen csoportokba rendeződnek, hanem azt, hogy együtt, csoportban, közös felelősségvállalás mellett együtt hoznak létre egy produktumot a csoporttagok. (Kagan 2009)

A kooperatív tanulás alapelveit megfogalmazva ki kell emelnünk az alábbiakat:

- **Adaptivitás:** a kooperatív technikáknak kulcsszerepe lehet a tanulókhöz alkalmazkodó tanítás, a differenciálás megvalósításában. A csoportmunka lényege ugyanis az önállóság és a munkamegosztás, hiszen a csoportmunka folyamán az egyes tanulók nem pontosan ugyanazt a feladatot látják el, nem ugyanazt csinálják, és így nem is pontosan ugyanazt tanulják, mivel érvényesül a konstruktivista tanuláselmélet is.
- **Szociális tanulás:** a különböző oktatási, neveléstudományi kutatások eredményei alapján kimutatott, hogy a tananyag, az adott ismerethalmaz megértését, elsajátítását leginkább az mozdítja elő, ha a tanulók egymással beszélgethetnek, eszmét cserélnek az adott témáról. A formális, direkt oktatásformák nem segítik ilyen módon elő a kommunikációs képességek fejlődését, és abban sem támogatják a tanulókat, hogy a közös gondolatmenet, a közös kommunikációs ismeretek szerint támogassák a téma feldolgozását, megértését majd az ismeretanyag elsajátítását.

- **Kooperáció:** az együttműködés a munkaerő- piaci igényekkel összefüggő vizsgálatok eredményei szerint is az egyik legkiemelkedőbb képesség, amelyre életkortól, iskolai végzettségtől függetlenül mindenkinek szüksége van. Ezzel a ténnyel szemben azonban még ma is igaz a hazai oktatási rendszerre az, hogy továbbra is preferálja az egyéni munkát illetve a frontális oktatási formákat, amelyek nem segítik elő ennek a képességnek a gyakorlását, fejlesztését.
- **Motiváció:** A csoportos munkavégzés, tanulás során, a társakkal együtt végzett feladat megoldás serkentő hatással van a teljesítményre, a társak jelenléte és támogatása segíti a motiváció kialakítását és fenntartását. A megnyilvánulás a tanulók számára kevésbé frusztráció terhelt, hiszen biztonságosabb közegen könnyebb megszólalni, dolgozni. A kortársak intim csoportjában, mint az egész osztály – plusz a tanár – nyilvánossága előtt sok esetben nehezebben, gátolva nyilvánulnak meg bizonyos személyek, mely így, a csoportmunka alkalmazásával elkerülhető.

Az előnyök felsorolását követően azonban érdemes számot vetnünk a kooperatív tanulási formák hátrányaival kapcsolatosan is, mivel a csoportmunka kiterjedt, releváns alkalmazása bizonyos nehézségekkel is együtt járhat, amelyeket a csoportvezetőnek a csoport megszervezése, a munka megtervezése előtt szem előtt kell tartania. Ezek az alábbiak:

- A szervezés és megvalósítás időigénye nagyobb ráfordítást igényel: Kooperatív technikák alkalmazásával egységnyi idő alatt jóval kevesebb ismeretet lehet megtanítani, mint a hagyományos módszerekkel, azaz a közvetlen tanári magyarázat segítségével.
- Az osztálytermi rend felborulása: nem csupán a környezet igényel átalakítást, de a csoportvezető, tanár szerepe is, hiszen a csoportos munkában a tanulók hangosabbak, szabadabbak, kreatívabbak, s ez a bizonyos fokú szabadság eltérő jellegzetességekkel bír, mint a hagyományos frontális oktatás, ahol a diákok feltételezett és elvárt némasággal ülnek a sorba rendezett padokban.
- Munkaigényes a csoportvezető, pedagógus részéről: Fel kell készülni az téma feldolgozására alkalmas módszerekből, az ismeretátadás lehetséges tartalmaiból, s újszerű, innovatív elemeket kell beépíteni a csoportos munka támogatása érdekében.

Nem instruktori, hanem inkább facilitátori szerepekben kell megjelennie a vezetőnek, s emellett egy sor váratlan helyzetre is fel kell felkészülni, feladatlapokat és más munkaeszközöket kell készíteni, melyek bár újrafelhasználhatók, ez azonban szinte soha nem tehető meg teljesen változtatás nélkül, hiszen a tanulócsoporthoz soha nem teljesen egyformák. (Kagan, 2009.)

További szempont a kooperatív tanulás megszervezése előtt a csoportlétszám kérdése, hiszen nem mindegy, hogy egy adott témakör milyen munkaformában, hány fős csoportban kerül feldolgozásra.

Az ideális csoportlétszám a szociálpszichológiai kutatások eredményeinek tükrében a 12-15 fő, amely azonban a téma ismeretében szűkítendő, valamint az egyes csoportok tagjainak összeállításánál is szem előtt kell tartani a lehetséges szerepek miatt a csoportalakítás szabályrendszerét.

A képességfejlesztő munkában pozitív hatással van a csoportmunkára, ha heterogén csoportokban működnek együtt a résztvevők, hiszen így a szociális tanulás szélesebb értelemben valósulhat meg, s nem csak a feldolgozandó téma kerül középpontba. (Kagan 2009.)

8.5 Drámapedagógia

A saját tanulásában aktívan résztvevő gyermek egyrészt a XX. századi reformpedagógiai találmánya, másrészt azonban a szerepjátékban/színjátékban résztvevő gyermek az ókori görögöktől a középkori misztérium- és betlehemes játékokon keresztül folyamatosan jelen van kultúránkban. Kezdetben a gyermekszereplő csak statisztá lehetett a kórus tagjaként vagy kispasztorként, kisbáránként. A reformáció, sőt még inkább a felvilágosodás századában indul meg a diákszínjátszás mind a protestáns, mind a katolikus (különösen a jezsuita) iskolákban. Eszünkbe juthatnak például Csokonai Csurgón diákoknak írt és általuk előadott drámái. (Tölgyessy, 2012.)

A drámapedagógia egyik gyökere a színház, a szerepbe lépés, a másik – a játék. Norbert Elias *A civilizáció folyamata* (1939, magyarul 1987) című művében hosszasan fejtegeti, hogy a fizikai erőszak megfékezése és kontrollja a civilizáció egyik legfontosabb eredménye. Előbb ez csak annyit jelent, hogy az emberáldozatból fokozatosan állatáldozat lett. Az ősi energiák

Kedvezményezett: Átányi Református Egyházközség - 3371 Átány, Templom út 2.

„Vallás és kultúra a családokért - Nemzetközi kutatás a vallás és nemzeti identitás relációjának feltérképezésére, a közösség fejlesztésére”

EFOP-5.2.2-17-2017-00037

élednek fel megszelídítve ma a sportban és a játékban. A jó játékos teljes mellszélességgel játszik, beleadva apait, anyait, miközben valójában az emberség határait próbálgatja, hiszen a játék szabályait és az adott közösség erkölcsét nem megsértve próbálja győzni akarását érvényesíteni. Gondoljunk pl. egy egyszerű kígyófogóra, amikor a kígyó feje kaphatja el a többieket, de a kígyófarok (akiket már elkaptak) is aktívan közreműködik, bekeríti az áldozatokat – ebben a fogócskában egyszerre élhető ki a vadság és annak kontrollálása. (Tölgyessy, 2012.)

Korunk pedagógiája már bátran használja eszközként és célként is az örömet, az élvezetet, így a játékot is. Ma már feleselünk az elsősorban Herbartban kiteljesedő nevelésfilozófiával: miszerint az oktatás célja a műveltség átadása, és e törekvés felülír minden gyermeki igényt, vagyis a szigor, az erőszak alkalmazását szentesíti a fenti törekvés. Mára már leszámoltunk azzal az ókori eredetű illúzióval is, hogy a művelt ember azonos az erkölcsös emberrel. A mai nevelés személyiségformálásról beszél, Karácsony Sándor kifejezésével élve az (agy)velőt, a testet és a lelket egyszerre megcélzó tudatos tevékenységről. (Tölgyessy, 2012.)

A drámaórának ezen a téren nincs restanciája: sokszínű tevékenységi formákon alapszik a még a legegyszerűbb drámaóra is: egyéni, csoportos, egészscsoportos feladatok váltják egymást, a kiindulópont: a résztvevők körben ülnek, majd az óra során többször felállnak-leülnek, helyet változtatnak. Táncra, énekre, rajzolásra éppúgy sor kerül, mint írásos és szóbeli kommunikációs feladatokra, de a fókuszban a résztvevők gondolkozásra valló készítése áll. A feldolgozott történetek érzelmeket, gondolatokat hívnak életre, gyakran nem is az órán, hanem később. (Tölgyessy, 2012.)

A drámapedagógiához vezető út első állomása az ún. szabályjáték lehet, amelyet az önismereti, közösségépítő, kreativitást, kommunikációt fejlesztő stúdiumok is használnak. A szabályjátékok létjogosultsága a drámaóra elején szükséges „bemelegítésre” és az óra lezárására szűkül. Ezek a játékok teremtik meg – a játék alapfeltételét – az óra bizalommal teli, elfogadó légkörét, illetve a történet világának megteremtését is segítik. A felépített, képzeletbeli világból vissza is kell térni – ezt a lezárás segítheti, ami akár összegezhet vagy éppen feszültséget oldhat. Egy igazi drámaóra azonban nem lehet meg történet és szerepbe lépés nélkül, majd az óra csúcspontján a résztvevőknek szerepükben döntéseket is kell hozniuk, amelyek tanulságát a valós életükbe is át tudják menteni. (Tölgyessy, 2012.)

A drámapedagógia nem egyszerűen élménytelivé teszi a diákok számára a tanulást, hanem esztétikai élményt nyújt(hat). Amikor a diák részt vesz a megjelenítésben, legyen az állókép vagy improvizáció, még ha nem is tudatosan, de próbál megfelelni az esztétikai kritériumoknak is. Amikor megjelenítünk valamit, fontos a kép kompozíciója, fontosak a díszletek, a megszólalás minősége, produkcióvá válik a tevékenység még akkor is, ha csak egymás közt vagyunk. Ez a tudat, ahogy a drámapedagógia nevezi: kettős tudat, abban a pillanatban, ahogy kialakul, feszültséget és a hétköznapitól eltérő, nevezetesen esztétikai minőséget hordoz magában. Az esztétikai minőségek pedig emocionálisan hatnak ránk.

A szép, rút, tragikus, komikus, fenséges, humoros, mind olyan minőség, amelyhez – először legalábbis – érzelmileg viszonyulunk. A „történelem-drámaóra” tehát egyrészt az esztétikai minőségeken keresztül hat a diákok érzelmeire, másrészt egészen direkt módon is, hiszen az előadást, játékot megelőzi a várakozás, felkészülés izgalma, ami szintén erős érzelm. A felfokozott érzelmi állapot pedig igen kedvező hatással van az emlékezetre: „az érzelmi töltetű információval társuló emlék beleég az agyba”. (Szajkó, 2016.)

Néhány játék, melyek alkalmazhatóak a drámapedagógia folyamatokban:

- **Tablók.** „Egy nagy horderejű történelmi esemény (pl. Amerika felfedezése vagy az első világháború) feldolgozását segítő módszer. Szerepeket jelölünk ki (pl. Amerika felfedezése esetén egy indián földműves, egy indián király, Kolumbusz, egy spanyol matróz, egy hittérítő szerzetes, a spanyol király, az angol király, egy holland kereskedő, sőt egy magyar paraszt stb.), és meghatározunk néhány idősíkot. A szereplők dolga az, hogy minden idősíkban kifejtsék, éppen mit tesznek, mit gondolnak, mi történik velük.
- **Állókép vagy képsorozat.** Állóképben kell megjeleníteni egy történelmi eseményt, pl. a majtényi (1711) vagy világosi (1849) fegyverletételt képsorozatban pl. az őszirózsás forradalom néhány eseményét. Utána közösen megbeszélhetjük ezeket a kompozíciókat. Ma már a fejlett technika segítségével le is fényképezhetjük, és azonnal meg is nézhetjük azokkal együtt, akik megalkották.
- **Szakértőjáték:** A tanár mint megbízó, szakértők segítségét kéri egy feladat megoldásához: pl. Széchenyi döblingi éveit, valamint halálának körülményeit a szakértői játékkal lehet leginkább feldolgozni.

- Egyik része a csoportnak lehet pszichológus, aki az elmeállapota felől közelíti meg a kérdést, a másik esetleg fegyverszakértő.
- Szimulációs játékok: Ezeknek a játékoknak az a céljuk, hogy egy-egy társadalmi intézmény vagy szokás lényegét a szimuláció által jobban megértsük. Ilyen lehet pl. a tőzsdejáték, amelynek révén meghatározott szabályok betartásával átélhetjük, hogyan működik a valódi tőzsde vagy szimulálható, hogyan működik az ENSZ valamelyik szakosodott szervezete (Szajkó, 2016.)

Összefoglalás, felhasználási javaslatok, szakmai ajánlások

Jelen tanulmány célja elsősorban az, hogy az Átányi Református Egyházközség EFOP-5.2.2-17-2017-00037 azonosító számmal rendelkező „Vallás és kultúra a családokért - Nemzetközi kutatás a vallás és nemzeti identitás relációjának feltérképezésére, a közösség fejlesztésére” címmel megvalósuló projektjének szakmai eseményeinek eredményességét mutassa be, abból a szempontból, hogy a megvalósított szolgáltatások révén összefüggések, javaslatok jelenjenek meg. Ezeknek a javaslatoknak, szakmai ajánlásoknak az összefoglalása, magyarázata révén a hasonló területen működő szakemberek szakmai kompetenciáját, alkalmazható eszköztárát is bővíteni tudja, szakmai kooperáció alakul ki, hálózati erősödés realizálódik.

A projektben egy nemzetközi nagymintás kutatás révén számos objektív adatok gyűjtöttek a megvalósításban résztvevő kutatók, melyek felhasználása révén már a módszertani gyűjtemény is szélesebb platformon kerülhetett értelmezésre.

Minden tevékenység illeszkedik a programban a felhíváshoz, valamint számos Szakpolitikai irányelvhez, valamint fejlesztési stratégiához. Ennek értelmében az elsődleges célok:

- kulturális civil szervezetek és intézmények hálózati együttműködésének segítése, a multikulturális sokszínűség megóvása és ápolása, az együttműködések tartalmának kibővítése, tapasztalatcserék erősítése érdekében, valamint
- közösségfejlesztő szervezetek, egyházak hálózati együttműködésének támogatása, tapasztalatcserék erősítése
- a család társadalmi szerepét erősítő jó gyakorlatok megismerése és cseréje

A projektben számos tevékenység valósult meg annak érdekében, hogy a program legfőbb céljait teljesítsék a megvalósító szakemberek. Az alábbi táblázat összefoglalja a tevékenységeket, illetve azok tartalmát.

Tevékenység	Szakmai tartalom
Kiválasztott szolgáltatás nemzetközi együttműködés keretében történő megismerése	A közösségfejlesztés témakörének tanulmányozása, hazai és nemzetközi szakirodalom tanulmányozása, elemzése. Nemzetközi kerekasztal megvalósítása.
Nemzetközi hálózatépítés	Témába illeszkedő konferencia, szervezet és/vagy szaktekinetly bevonása, együttműködések.
Megismert szolgáltatás, módszertapasztalatának feldolgozása, jó gyakorlatok leírása	Jó gyakorlatok eredményeinek, módszertanának feldolgozása, elemzése.
Kutatás összehasonlító elemzés	kérdőíves kutatás, interjúk kutatás, közösségfejlesztő rendezvények, szakértői interjúk
Kompetenciafejlesztés tréning	tréning megvalósítása szakmai megvalósítókkal
Közös szakmai programok	szakmai kerekasztal (hazai és nemzetközi szakértőkkel)
Műhelymunka	műhelymunka szakmai megvalósítókkal, előadókkal is
Hazai tanulmányút	tanulmányút külföldi és hazai szakértőkkel
Disszeminációs tréning	tréning többek közt humánszolgáltatásokban tevékenykedő segítő szakember részére
Módszertani szakmai összegzés, szakmai ajánlások megfogalmazása	módszertani ajánlás
Adatgyűjtés és dokumentációs rendszer működtetése	a témához kapcsolódó adatok gyűjtése, rendszerezése
Összehasonlító kutatási zárójelentés elkészítése és nyilvánosságra hozatala	a kutatások eredményeinek elemzése, összegzése online és könyv alakban
Projekt eredményeinek széleskörű megismerttetése	Eredmény bemutató kisfilm készítése honlap folyamatos frissítése

2. sz. táblázat: tevékenységek módszertani leírása

A tevékenységek más célokkal rendelkező projektek esetében is hatékonyak, eredményesek lehetnek, azonban mindet esetben ügyelni kell a célcsoportok sajátosságaira. Jelen tanulmányban a legfontosabb megállapításunk az, hogy a módszertani sajátosságokat kell elemeznünk, s ki kell emelni azokat a szociális tanulási folyamatokat, értékek közvetítésre alkalmas tevékenységeket, amelyek a közösségfejlesztés, a vallási és kulturális diszharmónia ellen hatnak. Jelen tanulmányban lehetőségünk volt néhány jó gyakorlat elemzésén keresztül javaslatokat tenni a közösségi célok fejlesztése érdekében alkalmazható feladatokra. A vallási vezetőknek, a vallási közösségekben megjelenő aktív tagoknak szüksége van a személyes, egyéni fejlesztésekre, magatartásuk, kompetenciáik, attitűdjük fejlesztésére. A nemzetközi kutatás eredményeinek értelmében a közösség megtartó, a családi értékrendben priorizáltan megjelenő elemek fontos helyet kapnak a szocializációs folyamatban éppúgy, mint az egyéni életútban később.

A programunkban a fenti táblázatban megjelenő tevékenységek módszertani szempontból, a közösségfejlesztési célok tekintetében az alábbiak szerint értékelhetők.

Tevékenység	Módszertani értékelés, felhasználhatóság
Kiválasztott szolgáltatás nemzetközi együttműködés keretében történő megismerése	A tevékenységeinket szolgáltatás szinten is érdemes megvizsgálni, s ügyelni arra, hogy azok a valós célcsoport igényekre reagáljanak. Ehhez szükséges a más szervezetek, intézmények, közösségek szakmai munkájának megismerése, tudományos kutatási eredmények elemzése, hazai és nemzetközi jó gyakorlatokkal való ismerkedés. A megismerési folyamatban felhasznált dokumentumok, tanulmányok hozzáférhetőek, az összegyűjtött anyagok rendelkezésre állnak. Célunk ezek bővítése, kapacitásunk szerinti további ismeretszerzés a témához illeszkedően.
Nemzetközi hálózatépítés	Egy határon átívelő nemzetközi projektben nem lehetséges a minőségi eredmények elérése, kizárólag abban az esetben, ha a megfelelő. releváns szakmai hálózat, kapcsolatrendszer működtetésre kerül. Ehhez természetesen szükséges a folyamatos professzionális, dokumentált írott és személyes szakmai diskurzus, az olyan szakmai események szervezése, amelyek helyet és lehetőséget biztosítanak a fenti célok elérése érdekében. Az anyagi források biztosítása nélkül nem lehetséges a személyes kapcsolattartás, hiszen a különböző szervezetek egyéni képviselői sok esetben egymástól több száz kilométer távolságban működnek, személyes egyeztetéseiket komoly szervezési munka előzi meg, melynek anyagi ráfordításai is jelentős lehet (utazási költségek, helyszín, ellátás biztosítása).
Megismert szolgáltatás, módszertapasztalatainak feldolgozása, jó gyakorlatok leírása	A tudományos igényű dokumentációk, publikációk, tanulmányok, esetleírások megismerése mellett a hazai és nemzetközi jó gyakorlatok gyűjtése, szisztematikus megismerése, elemzése is feladata volt a projektnek, melynek révén egy olyan átfogó gyűjtemény született, amely nem kizárólag a vallási közösségek gyülekezeti tevékenységeinek minőségét fejlesztheti, de alkalmas arra is, hogy egyéb, humánszolgáltatásokat kínáló szervezetek nap működését is támogassa. A tanulmányok elérhetőek, fenntartásukkal

	<p>összefüggésben további szakmai feladatok nincsenek. Természetesen amennyiben valamely szervezet ezzel összefüggésben keresi meg gyülekezetünket és érdeklődik a tanulmány valamely részének szakmai tartalmával kapcsolatban, állunk rendelkezésre, akár személyes egyeztetésen keresztül is tudunk tájékoztatást adni a projektünkben realizálódott feladatok teljesítéséről, saját tapasztalatainkról.</p>
<p>Kutatás összehasonlító elemzés</p>	<p>A nagymintás kutatás, mely kvalitatív és kvantitatív kutatási módszereket is alkalmazott, kiválóan támogatta projektünk legfőbb célját, a közösségépítéshez kapcsolódó szolgáltatásaink fejlesztési irányainak bemutatását. A kutatás eredményeképpen készült egy beszámoló, mely a megbízott, széles szakmai ismeretekkel rendelkező szervezet alapos munkájának köszönhetően olyan objektív adatokat hozott, amelyek révén saját szervezetünkre vonatkozó, illetve a hasonló szolgáltatásokat biztosító szervezetek számára is kijelölhetők a fejlesztési irányok. Ezek között kiemelnénk a digitális kompetenciákhoz kötődő igényeket, a gyülekezetben zajló közösségi munkában a személyes kapcsolatok szerepét, valamint a református egyházban, az elmúlt néhány évtizedben végbemenő, a globalizáció és technológiai fejlődés hatására változó társadalmi igények megjelenését. A kutatási zárójelentés szintén hozzáférhető, partnerszervezeteink is részt vesznek annak disszeminálásában, így azon szervezetek, akik nyitottak az innovatív közösségfejlesztési tevékenységek reformjára, fejlesztésére, munkáinkban stratégiai szintű ajánlásokkal, módszerekkel ismerkedhetnek meg.</p>
<p>Kompetenciafejlesztés tréning</p>	<p>A gyülekezeti munka kiemelt feladata, hogy a résztvevők egyéni fejlesztése is valósuljon meg, s olyan képességek, kompetenciák birtokában működjenek együtt a tagok, amelyek támogatják az innovatív, proaktív humánszolgáltatásfejlesztést, közösségépítést. A munkaforma tekintetében az andragógiai szempontoknak megfelelő tréning módszer alkalmas volt arra, hogy a résztvevő</p>

	<p>csoporttagok kihasználva a szociális tanulási folyamat minden előnyét, képesek legyenek saját személyiségük fejlesztésére, ugyanakkor egy csoport részeként a közösség fejlesztésére is. A tréningek szakmai tartalma a tréningnaplókban rögzített feljegyzések értelmében hozzáférhető, természetesen ezzel a szolgáltatással kapcsolatosan is megosztjuk tapasztalatainkat a hozzánk forduló érdeklődő szakemberek, célcsoportok esetén.</p>
Közös szakmai programok	<p>Ezek a lehetőségek az informális tanulás mellett a személyes kapcsolatok építését is lehetővé tették, ügyelve arra, hogy a szervezeti célok, valamint a projekt elsődleges célrendszere ne sérüljön. Minden szakmai program alaposan átgondolt tartalommal került lebonyolításra, igyekeztünk olyan szakembereket bevonni, akik releváns tapasztalatokkal rendelkezve támogatták az egyéni igények mellett a közösségformáláshoz kötődő szolgáltatások minőségi fejlesztését is.</p>
Műhelymunka	<p>Műhelymunkáink esetében tematikusan megjelölt tartalmak szerint vehettek részt a célcsoporttagok, ügyelve arra, hogy a vallási, nemzeti, kulturális kérdések előtérbe helyezésével valósuljon meg a közösségfejlesztés, s a tanulási folyamat mellett itt is realizálódjon a gyülekezeti tagok egyéni személyiségfejlesztése is. A hálózati kapcsolatok kiszélesítésének igénye, a tudományos tartalomfejlesztés a szolgáltatások terén ebben a tevékenységben is megjelent.</p>
Hazai tanulmányút	<p>A tanulmányutak kiváló lehetőséget biztosítottak a résztvevők számára arra, hogy a személyes kapcsolataik kiszélesítése mellett a közösségfejlesztés, a vallás és a családi, kulturális hagyományok ápolásának lehetséges formáival is megismerkedjenek. Ennek, mint módszernek az eredménye azonban csak annyiban válik mérhetővé, ha a tanulmányutak folyamán, megfelelő szakmai tartalommal színesítve valósul meg az akció, hiszen a résztvevők szórakoztatása nem lehet egyedi cél ebben az esetben.</p>

<p>Disszeminációs tréning</p>	<p>A projekt eredményeinek, a kutatás tapasztalatainak, objektív mutatóinak összegzése az egyik legfontosabb tevékenység a programunkban, hiszen ennek eredményeképpen kaptak lehetőséget a bevont szakértők, célcsoporttagok arra, hogy egy professzionális formába öntött, a szakmai tartalomra és eredményekre reagáló kurzuson vegyenek részt, amelyhez kapcsolódóan a további fejlesztési igények meghatározásais köthető. A tréning tartalma hasonlóan a másik foglalkozáshoz a tréning tematika, illetve a beszámoló alapján elérhető, de ebben az esetben is nyitott a szervezetünk arra, hogy az érdeklődő szakembereknek tapasztalatainkat személyesen is átadjuk.</p>
<p>Módszertani szakmai összegzés, szakmai ajánlások megfogalmazása</p>	<p>Az eredmények tükrében szükséges azok megismertetésével is foglalkozni. Módszertani, szakmapolitikai ajánlásokat, javaslatokat megfogalmazni. Ebben a tekintetben a kutatási zárójelentés, valamint jelen dokumentum is tartalmaz kiválóan alkalmazható, értékes javaslatokat, amelyek más civil szervezetek, egyházi szereplők is kamatoztatni tudnak.</p>
<p>Adatgyűjtés és dokumentációs rendszer működtetése</p>	<p>A folyamatosan bővülő dokumentációs rendszerünkbe a továbbiakban is gyűjtjük a közösségfejlesztéshez kapcsolódó irodalmakat, ügyelünk és figyeljük a tevékenységeinkhez kapcsolódó konferenciákat, tudományos előadásokat, s lehetőség szerint részt veszünk a további szakmai diskurzusban, mely a közösségfejlesztés témakörében zajlik. Az általunk összegyűjtött, releváns irodalmak elérhetőek, a jó gyakorlatok saját tanulmánykötetünkben is olvasható, módszertani ajánlásaink jelen dokumentumban ismerhetők meg.</p>
<p>Összehasonlító kutatási zárójelentés elkészítése és nyilvánosságra hozatala</p>	<p>A nagymintás kutatásunk eredményeinek összefoglalását tartalmazó kutatási zárójelentés kiválóan alkalmas arra, hogy a projekt céljaiban megjelölt területek vizsgálatának objektív mutatóira felhívja a figyelmet. A célcsoportok személyes bevonása a szakmai diskurzusba, a fiatalok arányának növelése a gyülekezeten belül, a nemzetközi, valóban működő</p>

	<p>kapcsolatrendszer kiszélesítése, a szervezet stratégiai működési elveinek stabilizálása mind a d eredménynek tekinthető, melyhez a kutatás is hozzájárult. A családok és a kultúra szerepének kérdéseit is firtató tanulmányban olyan eredményekre is felhívja a figyelmet a megbízott kutatócsoport, hogy a határon túli magyarság értékmegőrzésének stratégiai különböznek a hazai gyülekezeti csoportokétól, ezért ezeknek a közösségi megtartó erőknél a gondozása is fontos feladatként jelölhető ki.</p>
<p>Projekt eredményeinek széleskörű megismertetése</p>	<p>A fentiek összefoglalásaként elsőrendű egy ilyen komplex program eredményeinek közzétevése, a szélesebb szakmai körökkel való megismertetése is. Ennek érdekében vállaltuk a tanulmánykötetnek professzionális elkészítését is, melyben pontosan megfogalmazott szakmai ajánlások, módszertani útmutatás révén ismerhetik meg a közösségfejlesztési folyamatokban érintett szakértők, érdeklődők a jelenleg érvényben lévő, innovatív gyakorlatokat, lehetőségeket.</p>

3. sz. táblázat: A tevékenységek módszertani felhasználási javaslatai

A projektünkben megjelenő tevékenységek, valamint a jelen tanulmányban megfogalmazott, a fejlesztési célokkal összhangban álló további javaslatok felhasználása a szakpolitikában (oktatás, felnőttoktatás), a vallási közösségek életével foglalkozó szervezetek életében, vagy akár az egyéni, önkéntes munkát végző személyek tanulási, fejlesztési folyamataiban is elképzelhető.

Mind a tudományos kutatás eredményei, mind pedig a műhelymunkákon és tanulmányutakon szerzett tapasztalatok alapján megállapítható az, hogy a közösségfejlesztési tevékenységekben, szolgáltatásokban szükségszerű a változás, a fejlesztés, ezért az alábbi pontokban felsorolt, konkrét szakmai ajánlásokat fogalmazzuk meg a fent, általánosságban leírtak fölött:

1. Közösségmentartás: a helyi, lokális közösségek közösségmentartó erejének kiemelkedő jelentősége van a közösségi működés tekintetében. Naponta vagyunk szemtanúi az elvándorlásnak, illetve az exodusnak. A munkaképes emberek, különösen a fiatalok, a jobb élet reményében nemcsak országunkból távoznak, hanem az egész térségből, az úgynevezett tranzíciós országokból. Gyakran a család egy munkaképes tagja távozik, azzal a céllal, hogy ha sikerül feltalálnia magát, maga után viszi nemcsak saját családját, hanem számos barátot és ismerőst is. Ez egy globális társadalmi folyamat, amely nem válogatja meg résztvevőit, s egyaránt kárt okoz mind a többségi nemzeteknek, mind a kisebbségi közösségeknek. Természetesen a kisebbségi közösségeket ez sokkal súlyosabban érinti. E folyamat lassítása, megállítása érdekében ki kell dolgozni azokat a helyi szinten működtethető stratégiákat, amelyek akár a települési civil szervezetek, akár a vallási közösség, de akár a kormányzati szférához tartozva segítik az egyének, a családok helyben maradását, a közösség erősítését, a kulturális szokásrendszer megtartását, fejlesztését. Ennek a folyamatnak az első lépése az erre a témakörre fókuszáló, helyi cselekvési tervek elkészítése, amelyek kimunkálásába szociológiai, társadalomtudományi szakemberek bevonására is szükség van.

2. Hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelem: A társadalmi kirekesztés a 2000. évi Nizzai Szerződés óta széleskörűen használt fogalomként vált Európában, a jelenség azonban már az 1980-as évek óta a nyugateurópai szociálpolitikai kutatások és viták fókuszában áll. A társadalmi kirekesztés, a halmozott szegénység, a depriváció kifejezések ugyanazon társadalmi jelenség leírására szolgálnak, a kutató nézőpontja dönti el, hogy a szegénység kialakulásához vezető folyamatot, vagy a különböző javaktól való megfosztottságot, mint e folyamat végtermékét veszi-e részletesebben górcső alá. (Jász, 2004.) Nem állíthatjuk azonban, hogy a társadalmi kirekesztés egyenlő volna a szegénységből, a hátrányos jövedelmi helyzetből érkező társadalmi csoportok kizárásával, hiszen más aspektusok szerint az elfogadható, vagy átlagos jövedelmi szint mellett is beszélhetünk a deprivációról. Ennek kapcsán nagyon fontos, hogy ne csupán a kirekesztéssel fenyegetett csoportok, családok jövedelmi helyzete kerüljön a problémamegoldás középpontjába, hanem egyéb olyan szociodemográfiai tényezők is, mint például a kisebbséghez való tartozás, vagy a gazdaságilag fejletlen földrajzi régióban való lakóhely, esetleg a magas gyermekszám a családban, vagy a megváltozott munkaképesség, mely egyéb problémákat, nehézségeket eredményez az egész család, vagy akár kisebb közösség életében, alkalmazkodásában.

Ezzel a fogalomkörrel összefüggésben elmondható, hogy fejlesztési tevékenységben a problémakezelés komplex módja lehet csak releváns, azaz a személyek, családok egyéni esetkezelése, mentori programokkal való támogatása lehet csak megoldás. Ehhez azonban szükség van a humánszolgáltatásokban tevékenykedő szakemberek kommunikációjára, a holisztikus problémakezelésre, ahol valószínűsíthető, hogy a pedagógus mellett megjelenik a nevelési tanácsadó, az emberi erőforrás tanácsadó, de akár még a pszichológus, addiktológiai munkatárs is.

3. Ünnepekhez kötődő közösségfejlesztés lehetőségei: Minden családban, közösségben jelen vannak deklarált ünnepek, kultúrához, nemzethez, valláshoz kötődő olyan jeles alkalmak, amelyek közösségi ereje jelentősnek minősül. A legfőbb vallási ünnepek (karácsony, húsvét, reformáció) is ide tartoznak, de emellett egyéb, nemzeti identitási dátumokat is említeni érdemes. A tudományos kutatás eredményei is felhívták a figyelmet arra, hogy különösen a határon túli, de magyarok lakta településeken különösen fontosak ezek, így a közösségi megtartó erő, a fejlesztés hatásai ezeken a vidékeken még fontosabb lehet. Ezzel összefüggésben megállapításra került, hogy az olyan közösségi tevékenységek, mint a kézműves, ünnepre hangolódó foglalkozások nem csupán a közösségi értékek elfogadását, terjesztését támogatják, de a generációk közötti kommunikáció fejlesztését is elősegítik.

4. Család, szocializáció szerepe a közösség fejlesztésben: azt minden szociológiai kutatás leírja, hogy az elsődleges szocializációs színtér, azaz a család mekkora jelentőséggel bír az egyéni személyiségfejlődés szempontjából. Ebben a közegben történik a tanulás, az alkalmazkodás, a mintakövetés révén innen, ebből a csoportból alakulnak ki az egyéni értékrendet definiáló elemek is, amelyek később, felnőtt életünkben is meghatározó szervező erővé válnak, különösen a közösségi tevékenységeink kapcsán. A fiatal és középkorú felnőttek körében terjedőben van – de még csak egy kisebbségre jellemző – a családi együttélés tradicionális normáival való szembefordulás: az egyéni vágyak kielégítése a családtagok iránti kötelezettségekkel szemben, a szülői tekintély szerepének kisebb súlya, a családi élet szigorú állandósága helyett egy, az újra törekvő, kísérletező magatartás követése, a társadalmi környezet véleményének kisebb jelentősége. Igény mutatkozik tehát egy olyan családi életvezetés iránt, amely nagy teret hagy az egyéni autonómiának, az individuum kiteljesedésének. A többség azonosul azzal a felfogással, hogy „vannak ugyan szülői köteleességek, de az életcélokról nem kell lemondani a gyermekek miatt”.

Ezzel egybeesik, hogy a mai fiatal nők körében – a korábbi évekhez képest – megnőtt a munkavégzés értéke, becsülete, ami nem kizárólag a gazdasági kényszerűséggel függ össze: általánosnak mondható az a nézet, hogy akkor is szeretnék dolgozni – legalább rész munkaidőbe, ha a férj el tudná tartani a családot. A rendszerváltozás ugyancsak erősíti az egyéni célok, ambíciók nagyobb érvényesítésének igényét. A fiatal és középkorú felnőttek azt a változást fogadják legpozitívabban, hogy „az egyéni képességeket, ismereteket állandóan fejleszteni kell”. Véleményünk, és a projektben a kutatás valamint az egyéb tevékenységekben szerzett tapasztalatok szerint a legnagyobb szerep a gyermeknevelési alapelvek modernizálásának, a családi életre való felkészítés újszerű tematikájának, a tematikát megvalósító intézmények fejlesztésének és a családterápiái célokkal kialakított szolgáltatásoknak kell, hogy jusson.

5. Társadalmi felelősségvállalás: Vállalati szinten a fogalom már évtizedek óta jelen van. A Vállalati társadalmi felelősségvállalás (Corporate Social Responsibility – CSR) egy vállalat fenntartható kezeléssel kapcsolatos, gazdasági, ökológiai és társadalmi szempontú általános felelősségét írja le. A vállalatok és piacok sokasága a fogalom különböző értelmezéséhez vezet. Általános útmutatóként a Vállalati társadalmi felelősségvállalást az Európai Tanács a következőképpen határozza meg: „A Vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR) alapvető fogalom, amelyet azért alakítottak ki, hogy segítsen a vállalatoknak a társadalmi és ökológiai kérdéseket vállalati tevékenységeikbe és az érdekelt felekkel való viszonyukba integrálni.” (ET. 2001.) A vallási, kulturális intézmények esetében ugyanezen metódus szerint lehetséges eljárni, hiszen a fenti témák között a közösségfejlesztés, a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok támogatása is jelen van, mint lehetséges fejlesztési irány. Projektünk esetében a kutatás szerint is megállapításra került, hogy szükség van a közösségi összefogásra, melynek eredményeképpen csökkenthető a társadalmi kirekesztődés, az iskolai lemorzsolódás, vagy akár növelhető a munkaerő- piaci aktivitás is, hiszen ezek a területek mind komplexitásukban, a holisztikus problémakezelés mentén vállalhatóan reális eredményekkel. Az Európai Bizottság CSR meghatározásának döntő eleme a fogalom önkéntessége. Kiemeli a CSR alkalmazásának előnyeit és hátrányait: Egyrészt, az önkéntesség alapelve kihangsúlyozza, hogy a CSR-nek felül kell teljesítenie a törvényi előírások betartását. Így a CSR további társadalmi és gazdasági előnyt tesz lehetővé. Továbbá, előnyös, ha a vállalatok maguk dönthetik el, hogy a törvényi előírások betartásán túl hogyan hozható létre egy jobb társadalmi és gazdasági környezet.

Mindezek értelmében a vallási közösségekben, vagy akár a civil szereplők napi tevékenységében is megjelenhetnek ezek a szempontok, amelyek adaptációja kapcsán mindössze a források megteremtése jelenthet kérdéseket, amelyek azonban más fejlesztési forrásokból talán előteremthetőek, támogatva ezzel a kisebb közösségek fejlesztése révén a teljes társadalmat, a globális civil szereplőket is.

6. Egyházi vezetők személyisége: a műhelymunkák tapasztalatai alapján, valamint az empirikus kutatásunk eseteleírásai szerint (interjúk alapján) is szükséges az egyházi vezetők megfelelő kiválasztása, a folyamatos fejlesztésük, illetve kommunikációs technikáik, konfliktuskezelési módszereik fejlesztése, hiszen csak ezen fejlesztések révén képzelhető el a hatékony és jól működő közösségi vezetés. Mivel ezekben a szervezetekben az önkéntességnek jelentős szerepe van, ki kell emelnünk azt is, hogy a karitatív tevékenységekre való buzdítás, a gyülekezet tagjainak személyes motiválása is vezető(k) feladata. Vannak bizonyos személyiségjellemzők, amelyek az egyházi vezető vezetővé válásuk útján sajátítanak el, erősödnek meg benne, de vannak olyan képességek, kompetenciák, melyek folyamatos fejlesztése a közösség, az egyházi tevékenység közös érdeke. Ilyen az empátia, a problémamegoldás, valamint a kommunikáció, amelyek a mindennapi tevékenységekben, így a közösségfejlesztésben is kiemelt szerephez jutnak. Az egyházi vezetők további fontos feladata a fiatal korcsoportok bevonása a közösségbe, ezért véleményünk szerint, kutatási eredményeinket felhasználva, támogatni kell a digitális kompetenciák fejlesztését is, hiszen ez a korcsoport az online térben érhető könnyebben el, a velük való kommunikációban nem mellőzhető ez a fajta diskurzus, amihez viszont elengedhetetlen a lelki vezetők ilyen téren való magabiztossága.

7. Média hatása: a korábbi témakörhöz hasonlóan a digitális kompetenciák szerepére hívjuk fel a figyelmet, illetve arra, hogy a közösségi tevékenységekben lehetőség szerint előtérbe kell helyezni a személyes kapcsolatokon alapuló, interperszonális módon megvalósuló közösségi tevékenységeket, tekintet nélkül arra, hogy a csoportok mekkora méretűek, illetve hogy az adott fejlesztés milyen módszertani eszköztárral kerül támogatásra. Az elmúlt évtizedben a mobileszközök elterjedésének köszönhetően egy új, digitális világ nyílt meg a fiatalok számára. A táblagépek és okostelefonok az állandó online jelenlétet biztosítják, amely nélkül a többség szinte már el sem tudja képzelni a mindennapjait. Az internet használata ebben a korosztályban alapvető, hiszen az online jelenlét nem csupán a szórakozást jelenti számukra, hanem a kapcsolattartást,

a folyamatos kommunikációt egymás között (Lenhart et al. 2010; Ságvári 2016). A serdülő korosztály médiahasználati szokásairól a nemzetközi és a hazai vizsgálatok hasonló eredményeket kapnak. Már egy közel tíz évvel ezelőtti amerikai vizsgálat adatai is azt mutatták, hogy a kaliforniai serdülők (12–17 évesek) 75%-a rendelkezik saját mobiltelefonnal, 88% használja telefonját üzenetek küldésére, 73%-uk tagja valamilyen közösségi oldalnak – pl. Facebook –, 63% online filmeket néz, 61% játszik rendszeresen online játékokkal, 52%-uk pedig gyakran blogol (Lenhart et al. 2010). Ezeket a kutatási eredményeket, további globális trendeket tanulmányozva a közösségfejlesztési tevékenységeknek is igazodniuk kell ezekhez a megváltozott igényekhez, s képessé kell válnunk arra, hogy különösen a 30 év alatti korcsoport igényeit ezen online világban szolgáljuk ki.

Összefoglalva mindezeket, szükségesek a változtatások, a finomhangolása a közösségfejlesztési tevékenységben tapasztalattal rendelkező szervezetek stratégiai céljainak. Véleményünk szerint mind a civilszervezetek, mind bizonyos hátrányos helyzetű tanulókkal foglalkozó köznevelési intézmények, de vallási szervezetek is kamatoztatni tudják azt a módszertani tudást, amelyet jelen kötetünk leír, összefoglal.

Természetesen szükség szerű a saját projektünk kapcsán olyan kerekasztal beszélgetések, konferenciák szervezése, amelyek ezt a tanulási folyamatot a megfelelő módon támogatják, így saját hálózati erőnknek is jelentős szerepet kell kapnia.

Disszeminációs tevékenységünk online és offline módon is megvalósul, minden hozzánk forduló szakembert, vallási közösséghez tartozó gyülekezeti tagot megfelelő információkkal ellátva a tanulási, információs folyamat részévé téve fejlesztünk, támogatunk. A tanulmány terjesztésével összefüggésben elmondható, hogy online formában a weboldalunkon elérhetővé válik, illetve minden partnerünk (civil szervezetek, oktatási intézmények, vallási közösségek) amelyik érdeklődést mutat e téma irányába, lehetőséget kap arra, hogy a tanulmányban megjelenő tevékenységekkel összefüggésben további szakmai támogatást kapjon.

Irodalomjegyzék

- Bacskey Bea – Knausz Imre (2001): Dramatikus módszerek; Az évszámokon innen és túl... Megújuló történelemtanítás Műszaki Könyvkiadó; szerkesztette: Knausz Imre Falus Iván szerkesztésében (2003): Didaktika; Elméleti alapok a tanítás tanulásához Nemzeti Tankönyvkiadó; Budapest
- Fenyő D. György (2002): A közösségi nevelésről – a 21. század elején. In: Nevelési kézikönyv nemcsak osztályfőnököknek (szerk. dr. Szekszárdi Júlia), OKI Kiadó – Dinasztia Tankönyvkiadó, 137–151. o.
- Gabnai Katalin (2005): Drámajátékok; Bevezetés a drámapedagógiába, Helikon Kiadó
- Geertz, Clifford (2001): Az ideológia mint kulturális rendszer. In: Geertz (ed) Az értelmezés hatalma. Budapest, Osiris. pp. 26–71.
- Gereben Ferenc (1998): Vallomások a vallásról. Interjúk adalékok a vallásosság szociológiai tipológiájához. In: Máté-Tóth András & Jahn Mária (eds) Studia Religiosa. Szeged, Bába és Társa. pp. 61–71.
- Hegedűs Rita (2001) A vallásosság a társadalomban. Századvég, No. 2. pp. 51–68.
- Horváth Attila (2000): Egyén és közösség, avagy a fogalmak tartalomváltozásai. In: Új Pedagógiai Szemle (szerk. Schüttler Tamás) 2. sz., 14–17. o.
- Horváth György (2005): Pedagógiai pszichológia, Veszprémi Egyetemi Kiadó, 1998 10. Hunyadi Zsuzsa: Kulturálódási és szabadidő eltöltési szokások, életmód csoportok, Magyar Művelődési Intézet, Budapest
- Mezei Éva (1986): Történelmi játékok. Gyerekek, évszázadok, kalandok. Történelmi játékok módszertani gyűjteménye, Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1986. 22. o.
- Mérei Ferenc (2001): Közösségek rejtett hálózata, Osiris Kiadó, Budapest.
- Pusztai Gabriella (2009) A társadalmi tőke és az iskola. Kapcsolati erőforrások hatása az iskolai pályafutásra. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Suhajda Csilla (2018): Pályaorientációs információszerzési szokások jellemzői az elmúlt időszak kutatásainak tükrében In: Kenderfi M (szerk.) 18 éves a „Gödöllői Pályaorientációs Iskola”, Gödöllő, Szent István Egyetem
- Szajkó Ottília (2016): A drámajáték lehetséges alkalmazási területei a történelemórán In: Tanítani- Online magazin
- Szilágyi Klára (2005): A fiatalok és felnőttek pályaorientációs és karrierépítési készségeinek szintjei, fejlesztésének lehetőségei (kutatási zárótanulmány). Nemzeti Felnőttképzési Intézet, Budapest.
- Szilágyi K (szerk.) (2012): A pályaorientáció szerepe a társadalmi integrációban, Budapest, ELTE TáTK
- „Zöld könyv - Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility” Európai Bizottság, Brüsszel, 18-07-2001, KOM (2001) 366

*Kedvezményezett: Átányi Református Egyházközség - 3371 Átány, Templom út 2.
„Vallás és kultúra a családokért - Nemzetközi kutatás a vallás és nemzeti identitás relációjának feltérképezésére, a közösség fejlesztésére”
EFOP-5.2.2-17-2017-00037*